

Värmländska Edamål

Jämförelse av vissa pronominella former och böjning av substantiven i Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog med hänvisning till angränsande norska mål.

Pro gradu -
avhandling
vid Institutionen för
nordiska språk vid
Jyväskylä universitet
Våren 1998
Heli Vesamäki

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Humanistiska fakulteten	Institutionen för nordiska språk
Författare Heli Vesamäki	
Titel Värmländska Edamål. Jämförelse av vissa pronominella former och böjning av substantiv i Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog, med hänvisning till angränsande norska mål.	
Ämne nordisk filologi	Typ av avhandling Pro gradu-avhandling
Avhandlingen färdig _vårterminen 1998	Antalet sidor 87+ 7
Sammandrag I föreliggande avhandling ger jag en översikt över vissa pronomen och substantiv i de värmländska Edamålen. Edamålen innebär dialekterna i Arvika, Eda, Brunskogs och Mangskogs socknar nära norska gränsen. Därför jämför jag också i de målen angränsande norska Brandval, Hallingdal, Romerike och Åsnes Finnskog i östra Norge. Också den historiska gemenskapen mellan Norge och Värmland stärker hypotesen att det finns likheter mellan språken. En utgångsväg är den hist riska utvecklingen av pronomen och substantiven i svenskan och norskan. Som undersökningsmaterial använder jag transkriberade texter från de aktuella orterna, mina egna kunskaper i Arvika-målet samt information av min värmländska mor. I denna avhandling diskuterar jag också begreppen <i>språk</i> och <i>dialekt</i>. Sedan berättar jag om dialekterna i Värmland; om tidigare forskning, om den historiska gemenskapen mellan Norge och Värmland och om Edamålen fonem. Pronomenen tar jag upp ett i sänder : jag förtecknar de nuvarande formerna, behandlar den historiska utvecklingen och jämför pronomenen med motsvarande norska. Substantiven grupperar jag i maskulinum, femininum och neutrum och tar upp olika böjningskategorier. Jag anger en översikt över hur substantiven grupperas i olika genus och kastar också en blick över det fornsvenska böjningssystemet. Även här jämför jag böjningen med den motsvarande norska. Flera pronomen i Edamålen visar sig ha förvarat gammal tregenusböjning. Denna företeelse finns också i norskan. Många pronomen har särskilda gamla former som inte har någon motsvarighet i skriftspråket. Sådana är t.ex. demonstrativa <i>tækken</i> 'sådan'. Flera pronomen har två olika utvecklingsformer, en äldre och en ny som liknar skriftspråksformen. Mellan orterna fanns inte stora skillnader. Också substantiven har bevarat äldre drag. De uppvisar tre genus som fornsvenskan och även norskan gör. Genusindelningen är inte helt motsvarande utan några substantiv har annat genus. Deklinationerna är enklare än i skriftspråket, t.ex motsvaras både <i>-or</i>, <i>-ar</i> och <i>-er</i> i obestämd pluralis av <i>-er</i> i Edamålen. Substantivens böjning varierar något i best. pluralis form mellan orterna. Substantivens genus och böjning i Edamålen och norskan liknar varandra i hög grad.	
Uppslagsord dialektundersökning, värmländska dialekter	
Bibliotek/Förvaringsplats Aallon kirjasto	
Övriga uppgifter	

INNEHÅLL

FÖRKORTNINGAR	1
INLEDNING	2
1. SPRÅK OCH DIALEKT	3
2. OM VÄRMLÄNSKAN	
2.1 Allmänt	6
2.2 Tidigare utforskning av värmländska mål	8
2.3 Historisk översikt	13
2.4 Speciella drag i de värmländska målen	16
2.5 Fonemen i Edamålen	21
3. PRONOMINELLA UTVECKLINGAR I VISSA VÄRMLÄNSKA MÅL	
3.1 Personliga pronomen	29
3.1.1 Nuvarande former	30
3.1.2 Historisk utveckling	33
3.1.3 Norska drag	36
3.2 Possessiva pronomen	37
3.2.1 Nuvarande former	37
3.2.2 Historisk utveckling	39
3.2.3 Norska drag	40
3.3 Demonstrativa pronomen	41
3.3.1 Nuvarande former	42
3.3.2 Historisk utveckling	44
3.3.3 Norska drag	45
3.4 Interrogativa pronomen	46
3.4.1 Nuvarande former	47

3.4.2 Historisk utveckling	49
3.4.3 Norska drag	51
3.5 Indefinitiva pronomen	52
3.5.1 Nuvarande former	52
3.5.2 Historisk utveckling	56
3.5.3 Norska drag	57
4.SUBSTANTIVBÖJNINGEN I EDAMÅLEN	
4.1 Inledning	58
4.2 Fornsvenskt böjningssystem	59
4.3 Genusindelningen i Edamålen	62
4.5 Maskulina substantiv	65
4.6 Feminina substantiv	70
4.7 Neutrala substantiv	73
4.8 Norska drag	77
5. SAMMANFATTNING	83
LITTERATUR	85
BILAGA 1	
BILAGA 2	
BILAGA 3	
BILAGA 4	
BILAGA 5	

FÖRKORTNINGAR

(A)	Arvika
(B)	Brunskog
(E)	Eda
(M)	Mangskog
(n.B)	Brandval (Norge)
(n.H)	Hallingdal (Norge)
(n.R)	Romerike (Norge)
(n.V)	Valdres (Norge)
(n.Å)	Åsnes Finnskog (Norge)
fsv.	fornsvenska
N	nominativ
G	genitiv
D	dativ
A	ackusativ
m.	maskulinum
f.	femininum
n.	neutrum
p.	person
sg.	singularis
du.	dualis
pl.	pluralis
best.	bestämt species
obest.	obestämt species
gf.	grundform
lma.	landsmålsalfabet

INLEDNING

Syftet med denna avhandling är att ge en översikt om böjningen av pronomen och substantiv i vissa värmländska dialekter och att jämföra denna med motsvarande böjning i norskan. Jag skall koncentrera mig på dialekterna i Jösse härad i västra Värmland, närmare sagt dialekterna i Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog, vilka jag i avhandlingen sammanfattar under en gemensam benämning *Edamål*; enligt Broberg (1972) (karta 3 i bilagor) hör alla dem till Glafjordsmålen. Därför skall jag vid undersökningen av Edamålen ta hänsyn till östnorska dialekters motsvarande former och samtidigt jämföra dessa med de båda norska skriftspråken. Eftersom området ligger nära norska gränsen utgår jag ifrån hypotesen att det måste finnas en hel del likheter mellan västvärmländska och östnorska mål.

Jag är född i Karlstad och min mor är värmländska. Därför är jag själv kunnig i Edamålen. Hemma talas både Arvika-dialekt och finska. Min mor, Yvonne Vesamäki, född Magnusson, är född i Arvika och har bott där hela sin ungdom. Hon har senare levat på andra orter runt Värmland, och vid 25 års ålder flyttade hon till Finland.

Mitt undersökningsmaterial består av transkriberade texter från Brunskog, Eda och Mangskog samt ett ljudband från Brunskog, alla vänligen ställda till mitt förfogande av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Dessutom har jag tillgång till ett proseminariearbete av Åke Engström 1937: "Eda-mål. Analys av en grammofoninspelning med transkription, översättning, kommentar jämte notiser till ljud och formlära" och till ett proseminariearbete av Aina Gustavsson 1971: "Substantiv i Arvika-målet och deras deklinationer", båda likadeles från Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. I fråga om Arvikamålet har jag vid sidan av mina egna kunskaper kunnat konsultera min mor. Från de östnorska målen i Brandval, Romerike och Åsnes Finnskog har

jag likaså transkriberade texter tillsända från Norsk Målførearkiv i Oslo. Dessutom har jag haft tillgång till äldre texter från Hallingdal och Valdres av Ivar Aasen (karta 1 i bilagor). Som jämförelsematerial använder jag mig dessutom av de norska skriftspråken eftersom mitt material från Östnorge inte systematiskt täcker de aktuella formkategorierna. I avhandlingen anger jag namnet på den ort exemplet är ifrån i förkortad form.

I början skall jag diskutera begreppen *språk* och *dialekt* och presentera den tidigare utforskningen av värmländska dialekter. Jag redogör för de svenska dialekternas indelning och vidare för indelningen av de värmländska målen. Sedan talar jag om det historiska sambandet mellan Sverige och Norge och ger en översikt över de speciella dragen i värmlandsmålen. En kort presentation av fonemen i Edamålen jämte förklaring av min egen transkription ingår också i min avhandling. Jag undersöker personliga, possessiva, demonstrativa, interrogativa och indefinita pronomen i Edamålen. För detta ändamål går jag igenom den språkhistoriska utvecklingen och jämför Edamålets former med motsvarande norska, såvitt jag har kunnat belägga dessa. I det sista avsnittet i behandlingsdelen tar jag upp substantivdeklinationer i Edamålen. Jag ger en översikt över det fornsvenska böjningssystemet och substantivens genusindelning i Edamålen. Även substantivböjningen jämför jag med norska system.

1. SPRÅK OCH DIALEKT

Det är omöjligt att räkna efter hur många språk eller dialekter som talas i världen. Det finns inga skarpa gränser som skiljer ett språk från en dialekt. Talar amerikanaren och engelsmannen samma språk eller är den amerikanska engelskan kanske en dialekt av engelskan? (Haugen 1966:97-98.) De flesta talare kan nämna den språkvariant som de använder. Dessa benämningar är ändå sällan vetenskapliga. Ofta har talaren svårt att bestämma sig om han skall

kalla det han talar för språk eller för en dialekt av språket: det är svårt att definiera språk och dialekt. (Wardhaugh 1986:24.) Ett språk kan man kalla en språklig norm eller en grupp av besläktade normer; med en dialekt hänvisar man till en av normerna; vad man kallar för norm är inte så klart heller. Fransmännen gör en skillnad mellan *dialecte* och *patois*. Med den första menas en regional variant som har en litterär tradition och med den senare en liknande variant men utan sådan litterär tradition. *Patois* är alltså något mindre och inte så uppskattat som *dialecte* eftersom det inte har någon litterär tradition. (Haugen 1966:99.) Inom Norden räknar man som en dialekt ofta ett talspråk som sällan har literär tradition. Ett riksspråk kan vara ett medium med vilket talare av olika dialekter kan kommunicera. Till exempel i Kina har två personer av vilka den ena talar kantonesiska och den andra mandarinkinesiska stora svårigheter att kommunicera med varandra, men de har ett gemensamt skriftsystem som fungerar som ett hjälpmedel i kommunikationen. Även om dessa dialekter är så olika vill inte kineserna medge att det är frågan om två olika språk utan om två dialekter. (Wardhaugh 1986:28.) Danska, norska och svenska betraktas som olika språk även om de inte skiljer sig mycket i språkssystemet och kunde i princip vara dialekter inom samma språk. Här spelar de politiska gränserna sin roll som språkgränser. (Sigurd 1970:112.)

Sociolingvistik använder flera begrepp om skriftspråk och dialekt: Standard-språk, riksspråk, bildat talspråk, regional språk, vulgärspråk, dialekt, folkmål, landsmål och bygdemål. Ett *standardspråk* består av ett normerat skriftspråk, ett skriftnära talspråk utan geografiska begränsningar inom giltighetsområdet. Ett *regionalspråk* innebär ett mellanting mellan standardspråk och lokal dialekt. Det är orienterat mot standardsspråket, men kan ha självständiga utvecklingsmönster. Det är gångbart enbart i en del av standardspråkets giltighetsområde. Med *dialekt* uppfattas en allmänhet muntligt brukat talsystem, med den minsta geografiska utbredningen, mindre enheter än dialekt finns enligt Bandle (1982) inte. (Bandle 1982:33-34.) Lingvistik

indelar dialekterna i *idiolekter*; härmed menas en språklig variant som varje individ har.

Dialekt utgår från begreppet *språklig variabel*. En språklig variabel kan hämtas på vilken språklig nivå som helst, fonologi, morfologi, lexikologi och syntax. Det viktigaste är att det finns variation. (Andersson 1985:60.) Idiolekterna förs ihop till dialekter och dialekterna till språk. Ökad kommunikation har en utjämnande effekt på de geografiska dialekterna. Sociala dialekter, *sociolekter*, förekommer i alla samhällen, och gränserna mellan talvanorna i olika sociala skikt är naturligtvis oskarpa liksom gränserna mellan geografiska dialekter. *Språkgeografen* studerar språkliga drags geografiska spridning, till exempel utbredning av olika benämningar för samma sak, synonymer, inom olika områden. Språkgeografen använder sig av kartor och betecknar linjer, isoglosser som markerar yttergränser för ett ords utbredning; med hjälp av sådana drag kan man bilda dialektgränser. (Sigurd 1970: 112-113.)

”Med svenska riksspråket menar vi i främsta rummet det skrivna språket, skriftspråket; därjämte också i andra hand det allmänna talspråket, som någorlunda enhetligt och likformigt brukas över hela landet, det s.k. bildade talspråket, i motsats till de skiftande och lokalt begränsande folkmålen” (Wessén 1960:8-10). ”Vårt språk är icke blott uppdelat i bygdemål med olika geografiska områden, utan även riksspråket äger två språk, som äro mycket olika varandra, nämligen talspråket och skriftspråket.” Talspråket är det äldsta eftersom talet fanns före skriften. Talmålen utgör en grund, varpå riksspråket både i tal och skrift har vuxit fram. Talspråket utvecklas hela tiden i motsats till skriftspråket som har kvar t.ex. gamla stavningsformer som inte längre uttalas på samma sätt (Wennström 1941:10).

Språket ändras hela tiden. Dialekterna blir påverkade av skriftspråk och andra dialekter. ”De svenska folkmålen hänger nära tillsammans med den gamla allmogekulten och delar i vår tid dess öde. De är till sin existens hotade av riksspråket, som tränger in på olika vägar, genom skolan, genom tidningsläsning, genom radio, genom de livliga förbindelserna bygderna emellan. Bättre bevarade är folkmålen i mest periferiska bygder, t.ex i Skåne, på Gotland, i Övre Dalarna, i Norrland och i svenska Finland. Detta hänger tydligen samman därmed, att de lokala språkformerna här mera markant än annorstädes skiljer sig från riksspråket och därför har kunnat göra ett varaktigare motstånd mot assimilationsprocessen.” (Wessén 1960:8-10.) I de flesta trakter i Sverige har det dialektala språkskiktet till den grad försvunnit eller närmat sig standardspråket att bara standardspråk uppträder som självständigt system i kombination med regionalspråk. Bland regionalspråk kan man, förutom det finlandssvenska, skilja mellan-, syd-, väst-, och nordsvenska, vilka vart och ett kan indelas i flera varianter på grundval av fonetiska, morfologiska, lexikaliska och syntaktiska kriterier. Dessa varianter är inte först och främst geografiskt utan socialt betingade. (Bandle 1982:41.)

2. OM VÄRMLÄNSKAN

2.1 Allmänt

De nordiska språken tillhör den germanska språkfamiljen. Svenskan har utvecklats från urgermanskan, som vanligen delas in i tre huvudgrupper: nordgermanska, östgermanska och västgermanska. De nordiska språken (nordgermanskan) har vissa drag gemensamma både med öst- och västgermanskan. (Wessén 1965: 6-9.) ”Historiskt sett utgör de nordiska tungomålen ett enda språk, som varierar geografiskt. De sydsvenska målen visar nära släktskap med de danska på södra Själland. De östnorska målen sammanhänger med värmländskan och målet i Västerdalarna. Isländskan och

färöiskan sammanhänger närmast med västnorska mål.” (Wessén 1965:4.) Det finns inte några skarpa dialektgränser inom Skandinavien som skiljer mellan det svenska, norska och danska språket. (Wessén 1960:11).

”Redan i de äldsta fornsvenska handskrifterna kan man lägga märke till språkliga skillnader som speglar en dialektal splittring. Så heter det t.ex. i Östgötalagen *trull* ‘troll’ men i Västgötalagen *tröll*. Den klyvning som skapat olika nordiska nationalspråk verkar alltså även inom dessa. Av hänsyn till den politiska historien föredrar man dock att kalla sådana differenser för dialektala, även om det kan vara större skillnad mellan t.ex. två svenska dialekter som gotländskan och dalmålet än mellan t.ex. svenskt och norskt skriftspråk. Det är vanskligt att dela in Sverige i tydligt avgränsade dialektområden -- olika regionala särdrag har olika utbredning och det förekommer ofta breda övergångsbälten med varierande former. Man måste i stället försöka göra upp kartor som visar gränserna för enskilda formers utbredning. En sådan huvudgräns skiljer ungefär Götaland från Svealand.” (Loman 1988:158.)

Det är svårt att dra gränslinjer för om språkliga företeelser. Linjerna blir beroende av vilka egenskaper man anser vara viktiga. Man fäster avseende vid det som är typiskt och centralt i målgrupperna och förenklar de faktiska förhållandena. Dialekterna skiftar inte enbart från socken till socken, utan från by till by (Wessén 1960:11). Även inom en by kan språket variera. Där två olika utvecklingstendenser möts, finns det ofta gradvisa övergångar och mellanformer mellan språken: en blandning av båda formerna. (Wessén 1960: 12.)

Man delar in de svenska folkmålen i sex grupper: 1. Sydsvenska mål, 2. Götamål, 3. Sveamål, 4. Norrländska mål, 5. Östsvenska mål, och 6. Gotländska mål (Wessén 1960:13) (karta 2 i bilagor). Värmland hör till de mest komplicerade landskapen. Det går att spåra påverkningar från både

norska, nordsvenska och västgötska mål. Också mellansvenska mål har påverkat österifrån. (Pamp 1978:88.) Det är inte klart var man ska placera Värmland. Av gammalt har man lagt märke till de sydvärmländska dialekternas nära släktskap med västgötamålen och utgått i klassificeringen härifrån och därför räknat värmlandsmålen till götamål. Man brukar räkna målen som talas i Västergötland, Dalsland, norra Småland och sydvästra Östergötland för götamål (Loman 1988:158, Wessén 1960:23). Man har också påpekat den kraftiga dialektspridningen i Värmland och inflytandet från andra språkområden, som Finland och Norge. Man har till och med ansett att Värmland står för sig självt i många avseenden. (Broberg 1972:53-54, Wessén 1960:23.)

Begreppet "värmländska" går inte att använda för dialektala förhållanden eftersom det finns tiotals olika värmländska dialekter inom Värmland. Människorna i Värmland talar om "värmländska" då de refererar till sin dialekt, men efter litet fundering medger man att dialekterna inom landskapet varierar stort och kommer med exempel från olika orter och byar. De värmländska målen brukar delas in i 1. Älvdalsmål 2. Frykdalsmål 3. Västvärmländska mål 4. Nordmarksmål 5. Sydvärmländska mål 6. Bergslagsmål (karta 3 i bilagor) (Broberg 1960:183). I föreliggande avhandling koncentrerar jag mig som sagt närmast på de västvärmländska målen i Jösse härad, Edamålen. Edamålen uppvisar drag från både götamålen och sveamålen. Edamålen förlänger t.ex. konsonanter (*beck, hette* 'att heta'), vilket är kännetecknande för götamålen, men också vokalerna blir förlängda i några fall (*vesen* 'vissen'), vilket är ett sveamåldrag.

2.2 Tidigare utforskning av värmländska mål

En viktig uppgift för dialektforskningen är dokumentation av dialekter som finns och som har funnits. "Det har då gällt att försöka komma åt en så ren

dialekt som möjligt, en dialekt som är så opåverkad av riksspråket som möjligt. Kanske talas det bara av ett litet antal åldringar, medan återstoden talar ett mer eller mindre dialektfärgat standardspråk. Även om vi ofta väljer våra sagesmän bland de äldsta, så förekommer det inte sällan att vi vänder oss även till yngre och att vi finner fullt genuint mål även hos dem.” Inom dialektforskningen kan man undersöka dialekt med hjälp av sociologiska faktorer, t.ex. hur folkmålen förändras och vilka attityder människorna har till dialekterna, och inom språkvetenskapliga faktorer t.ex. fonetik, morfologi, syntax och lexikologi. Den språkvetenskapliga dokumentationen kan bestå av ordsamlingar som man undersöker enligt några synpunkter som uttal, böjning och betydelse. Ett hjälpmedel kan också vara frågelistor gällande ord och uttryckssätt inom olika ämnesområden; sådana är de så kallade typordlistorna som används för undersökning av dialekternas ljudsystem och formsystem. (Bergfors 1982:80-83.)

Dialekterna kan ge värdefulla kunskaper om språkets utveckling. “De är nämligen ättlingar av det fornsvenska talspråk, varpå vårt skriftspråk blivit uppbyggt och varav det under århundraden har rönt en oavbruten inverkan. Folkmålen ljud- och formsystem kvarstår ofta på en ursprungligare ståndpunkt än riksspråkets. Också de avlägsnaste och mest särpräglade dialekter kan lämna viktiga bidrag till belysning av riksspråkets historia.” (Wessén 1960:74.)

Studiet av de värmländska folkmålen börjar på 1700-talet, då det blir möjligt att få upplysningar om dialektala språkdrag ur lexikografiska eller andra språkligt orienterade källor. Tidigare källor är det svårt att få tag på. Värmland hade en egen lagsaga ända till 1350. ”Domarna avkunnades efter landskapets egen lag, den värmska, som icke har bevarats till vår tid, men med stor sannolikhet torde kunna betecknas som en redaktion av västgöotalagen.” (Broberg 1972:20.) Det är ändå möjligt att studera domböckerna från

häradstingen från 1600-talet. Från dessa kan man få en bild av några dialektala ord, böjningsformer och syntaktiska drag. Personliga dagböcker är värdefulla dokument. En renskriven dagbok av lektor och kyrkoherde *Petrus Magni Gyllenius* ger intressanta uppgifter om språket under tiden från 1622 till 1667. I dagbokstexten hittar man ett stort förråd av språkliga egenheter som ord, uttryck och böjningsformer. Den första kända samlingen av värmländska dialektord träffas i ett av prosten *Erland Hofstens* manuskript *Beskrifning öfver Wermeland*, omkring år 1700. De äldre studierna rör sig ofta inom ordstudier som ordlistorna: *De dialectis lingvae svio-gothicae* med ca. 70 dialektord latinsk översättning, *Erik Fernows* samling av "götiske" ord, *Johan Ihres manuskriptsamlingar* med 400 genuina dialektord och kyrkoherde *Petrus Högvall* i Stavnäs 200 dialektord från sydvästra Värmland. (Broberg 1972: 41-42.)

Från början av 1800-talet fortsätter man huvudsakligen med ordstudier i dialektforskning t.ex. *Ordlista från Fryksdalen 1805*, men 1842 ger prosten *Peter Björkman* i *Beskrifning öfver Wermland* en allmän översikt även över fonetiska och grammatiska egenheter för de värmländska målen och försöker karakterisera de olika häradsdialekterna. 1860-talet utgör en vändpunkt i dialektforskningen; studierna blir mera omfattande och mera vetenskapligt inriktade. Den danske språkforskaren Edwin Jessen reste genom flera områden i västra Sverige och studerade allmogens språk. I *Pædagogisk tidsskrift* för år 1869 har han sammanfört en artikel *Uddrag af optegnelser om Vermsk og Båhuslänsk*, där han behandlade ljudlära och fraseologi samt substantivens, adjektivens, pronomenens och verbens böjning i Vänertrakten och Fryksdalen. En viktig källa utgör också *N.G. Djurklous ordlista från västra Värmland* på 1870-talet. Den innebär en ordlista på 400 ord huvudsakligen från Nordmarks, Jösse och Fryksdals härader med böjningsformer, fraser och utförliga betydelseangivelser och talrika jämförelser med fornspråk och norska dialekter. På 1870-talet började man att huvudsakligen sysselsätta sig med

Ljudläran. Intresset för värmländska dialekter ökade. (Broberg 1972: 42-44.)
 Värmlands nations landsmålsförening grundades i Uppsala 1874. Ändamålet var att skaffa ”kännedom om landsmålet i Vermland och på Dal såsom dess ordförråd, uttal och talesätt samt ordspråk, folksägnen, visor, plägseder och dylikt”. ”Inom detta lade man synnerlig vikt vid uppteckandet av folkmålen i det man hyllade satsen, att ett språks verkliga och naturliga liv fanns i dess dialekter.” Med dialekternas ordförråd ville man också belysa de nordiska språken och med dem besläktade språkgrupper, och genom att studera folkmålen ljudlagar ville man få fram kännedom om de nordiska talspråkens utveckling. Det svenska landsmålsalfabetet, en fonetisk transkription, blev antaget år 1877 och det är det enda som används vid dialektuppteckningar i Sverige. Landsmålsalfabetet var skapat av professor J.A. Lundell som också började utge tidskriften *Svenska landsmål och svenskt folkliv* (SvLm) fr.o.m. år 1878. (Broberg 1972:47,49.)

Adolf Noreen började det moderna vetenskapliga studiet av värmländska dialekter med *Frykdalsmålets ljudlära* 1877 (Wessén 1960:77). Han gav även ut, *Ordbok över Fryksdalsmålet 1878* samt en ordlista från Värmlands Älvdal, med ca 6600 ord. En systematisk, vetenskaplig undersökning av Värmlands dialekter leddes av professor P.A. Geijer, professor Adolf Noreen och fil.dr. Gottfrid Kallstenius. Uppteckningsarbeten utfördes av forskare som skickades till landskapets olika delar för att undersöka ljud- och formläran och ordförrådet i de olika dialekterna. Som hjälpmedel användes typordlistor för ljudskicket och böjningsläran. Som resultat fick man ett omfattande material om värmlandsmålen. Undersökningen fortgick från 1887 till 1920 och materialet, 50 000 ordlappar och 97 stycken typordlistor, lämnades till Landsmålsarkivet i Uppsala (senare Dialekt- och folkminnesarkivet). En annan stor undersökning utfördes fr.o.m.1944 till slutet av 1950-talet då man samlade ord från bygdernas ordförråd. Ordsamlingarna innehåller över 300.000 ordbelägg; de största ordsamlingarna ca. 50.000 ordbelägg gäller

dialekten i Dalby i nordöstra Värmland. En del av materialet består av grammofoninspelningar och ordregister. (Broberg 1972: 49-53.)

Som andra intressanta undersökningar kan nämnas Gottfrid Kallstenius' *Översikt av Värmlands svenska dialekter* i SvLm 1927 och *Värmlands allmogedialekter i Värmland* 1941 (Wessén 1960: 79, 83), Richard Brobergs *Språk-och kulturgränser i Värmland* i SvLm 1972, *Värmland - ett språk-och kulturgeografiskt gränsområde* i Nationen och Hembygden 1960 och *Folkmål i Värmland* i Småskrifter, Förening för Värmlands litteratur 1980. Broberg har dessutom gjort flera undersökningar om värmlandsfinnarna t.ex. *Finsk invandring till mellersta Sverige - en översikt från medeltiden till 1600-talets slut* 1968. Flera översikter har fattats över värmländska dialekter: A. Noreen, *Värmlands folkmål* i Nordisk familjebok och S. Samuelson, *Värmlands folkmål* i En bok om Värmland 1917, H.Geijer och S. Samuelson *Om Värmlands folkspråk* 1913. Andra studier berörande de värmländska dialekterna: N. Lindkvist, *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning* 1947, J.Götlind *Västergötlands folkmål* 1940-41, M.Bjerrum, *Frykdalsmålets tonale accenter* 1952, G. Kallstenius *Värmländska Bäragslagsmålets ljudlära* 1902. Som den färskaste undersökningen bör nämnas Maria Janssons *Med dialekt hör man hemma någonstans. En studie av språkväxling och språkliga attityder i norra Värmland* 1995.

Studier gällande mina undersökningsorter i Jösse härad Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog finns flera. I Dialekt-och folkminnesarkivet i Uppsala finns flera inspelningar med transkription, uppsatser, melodiuppteckningar och ordsamlingar från dessa orter. Från Arvika finns material från 1890-talet fram till 1970 som omfattar inspelningar av olika ämnen, t.ex. "Minnen om påsken, fastan och vårfrudagen från 1920-, 1930-talen" insamlade av Seth Selin; typordlista, ordsamling och ortnamn av A. Rudin 1906 och folkvisor från 1898 av E. Øvergaard. För min avhandling utgör Aina Gustafsons proseminarieuppsats

från 1937: *Substantiv i arvikamålet och deras deklinationer* en värdefull källa. Från Brunskog finns likadant material t.ex. dialektinspelningar, ordstudier som Olof Hagbergs *Dialektordet nötte* 1949 och andra folkminnesstudier som gåtor, fotografier och låtar. Material berörande Eda innehåller inspelningar, folkminnestudier, orduppteckningar och en uppsats av Åke Engström: *Edamål. Analys av en grammofoninspelning med transkription, översättning, kommentar jämte notiser till ljud- och formlära* 1937 och Robert Lövgren: *Språkliga anteckningar från Hegelboda i Eda* 1969. Från Mangskog finns typordlistor, ordsamlingar, texter och uppsatser såsom Anna Aurells *Kolning i Mangskogs socken i Värmland* 1930 och Arvid Nilssons: *Något om tre generationers mangskogsmål* 1972.

2.3 Historisk översikt

Språkväxlingarna i landskapet Värmland går att spåra genom historien. Från slutskedena av den romerska järnåldern har man flera bevis på att Värmland hade livliga förbindelser med svenska västkusten och sydöstra Norge. Förbindelserna ökar särskilt under vikingatiden. (Broberg 1960:105.) Den västliga orienteringen var helt naturlig för en gränsbygd som låg helt nära de norska huvudbygderna; avståndet till de viktigaste svenskbygderna var stort förbindelserna och vägarna var dåliga (Broberg 1972:19).

Handelsfärderna och varuutbytet under 1700-talet knöt samman Sverige och Norge, särskilt gränsbygderna (Erixon 1933:298). Den svenska gränsbygdsbefolkningen sökte sig ivrigt till Østlandet och Østdalen för att göra inköp för de dagliga behoven (Erixon 1933:201). Handeln från den svenska sidan var mera aktiv än från den norska. Norska handlare besökte dock marknader i västra Värmland: Arvika, Torsby, Sunne och Karlstad vid kreaturhandel. (Erixon 1933:272.)

Förbindelsen var så tät att Värmland t.o.m. styrdes av norske Harald Hårfager under 900-talet. Detta upphörde strax före 1000-talet, då Värmland styrdes av svearnas konung. Värmland hade fortfarande livliga förbindelser med Norge och blev ingripet i de politiska striderna i Norge. (Broberg 1960: 105.) Norge och Sverige byggde upp en union 1319 men den påverkade inte direkt det norska skriftspråket i Norge. Unionen mellan Norge och Sverige blev upplöst 1355, under Haakon VI:s tid, men samtidigt blev Norge delat och flera västsvenska landskap tillföll Norge; ett av dem var Värmland. (Seip 1931:214-215.) Värmland hör slutgiltigt till Sverige fr.o.m. 1389 då drottning Margareta övertog makten. Från och med denna tidpunkt blev Värmland ett avgjort svenskt landskap. I administrativt avseende blev Värmland fört samman med Västergötland och räknades till Götalandskapen. Värmland överfördes till Svealand först 1815. (Broberg 1960:108.)

De västgötska inflytelserna blandades ihop med norska och västnordiska kulturimpulser som kom att påverka Värmland. Norska inflytelser påverkade kultur- och samhällslivet under äldre tid. Gränskulturen blev ytterst blandad och svårtolkad, särskilt på den svenska sidan. (Erixon 1933:201.) En stor mängd ortnamn, naturnamn och bebyggelsenamn är norska speciellt i landskapets norra och västra delar men också i de centrala bygderna. Även personnamnen var ofta norska. Norska släkter hade på 1400-talet gårdar i Värmland och många norrmän kom att bosätta sig där genom giftermål, liksom omvänt, värmländska släkter flyttade också över gränsen till Norge (Broberg 1972:22). En stark kristen påverkan kom från grannlandet i väster t.ex. kyrklig konst, traditioner om missionering. Dessa inflytelser framträdde längs de viktigaste vägarna: genomgångstrafiken i Värmland och pilgrimsfärderna till Olav den heliges grav i Nidaros (Trondheim). Edskogsleden fungerade som pilgrimsväg genom minnen av Olavskulten. Edaskogen var en tolvmilaskog

från Eda-Skillingmark upp mot Kongsvinger i Norge, en fruktad färdväg men nödvändig att passera för norrmännen för att genom Värmland nå fram till Västergötland och Mälardalens län (von Schoultz 1984:24). De västra och norra skogsbygderna i Värmland anknöts till Östnorge genom samfärdsel och mottog en stark kulturell påverkan. (Broberg 1960: 109-110.)

En viktig del av värmländsk bebyggelsehistoria är den finska kolonisationen. De första finnarna uppträder i Värmland redan i mitten av 1500-talet i Bergslagen. Den egentliga invandringen skedde under årtiondena 1600-1650. Vid 1800-talets början utgjorde finnarna 18 % av Värmlands hela befolkning. Den finska befolkningen kunde i längden inte behålla sin kulturella och språkliga egenart utan sammansmälte med det svenska. I den egentliga finnbygden, i Tolvmilaskogen mellan Norge och Klarälven, bildade finnarna en nästan homogen finsk bygd av 12-14 mils längd och av fyra mils bredd om man räknar med den motliggande finnbygden på norska sidan. I de här områdena kommer den finska kulturen till synes och den har påverkat både bygdemålen och ortnamnen. (Broberg 1960: 112-114.)

Också i Brunskogs och Mangskogs socknar fanns det finsk bosättning på 1600-talet. Den tidigaste finska inflyttningen skedde på 1620-talet och var inte särskilt omfattande. (Lindahl 1982:12.) Många av invandrarna kom direkt från Finland, men flera, som redan var tredje generationens finnar, kom från Gästriklands och Hälsinglands skogar. Någon enstaka finne kom också från norra Värmland och Norge. (Lindahl 1982:28.) De tidigast inflyttade finnarna var mestadels tvåspråkiga, men de senare enbart finsktalande. I slutet av 1600-talet var umgänget livligt mellan finnar och svenskar; de nära kontakterna mellan dem gjorde att det finska språket tappade sin ställning. (Lindahl 1982: 26-27.) De egentliga finnskogarna som bevarade sin egenart starkare låg mera norrut och isolerade utan kontakter utåt. Den finska bosättningen har lämnat sina spår även i Brunskogstrakten i form av ortnamn. Finskan i Edskogen

användes enbart som talspråk hos bönderna; den hade ingen skriftlig tradition. Finskan och svenskan hade alltså en mycket skiljaktig ställning. Jag har inte påträffat några likheter mellan Brunskogs- och Mangskogsmålen å ena sidan och finskan å andra sidan. Denna intressanta fråga kräver en speciell undersökning. I föreliggande avhandling koncentrerar jag mig på Edamålen likheter med norskan.

2.4 Speciella drag i de värmländska målen

Värmlandsmålen skiljer sig på många olika sätt från dagens riksspråk. De har exempelvis bevarat många gamla företeelser som har försvunnit från rikssvenskan. Sådana är t.ex. gamla diftonger som är bevarade i vissa delar av Värmland samt tre genus hos både substantiv, adjektiv och vissa pronomen.

Gamla diftonger hör till de norska och nordsvenska språkdragen. De finns bevarade i vissa delar av Värmland, dels i Södra Finnskoga i norr, dels i socknarna Skillingmark, Järnskog och de norra delarna av Köla och Eda längre söderut. T.ex. förekommer diftongen *æi* i ord som *bein* 'ben', *meir* 'mer', *stein* 'sten'. Diftongen *au* hittar man i ord som *grôut*¹, 'gröt', *ôuge* 'öga'. Det finns bara rester av diftong *öy* som i *hôurde* 'hörde' och *tjôurt* 'kört'. (Pamp 1978:89.) I allmänhet motsvaras äldre *öy* av slutet *ö* i Eda och Köla; diftongerna håller på att försvinna ur dialekterna. Redan i en undersökning på 30-talet ansåg man diftongerna i Eda vara "ett högst individuellt språkdrag" och tyckte att de kommer att försvinna inom tjugo år. (Broberg 1972:73-74.) Jag har inte påträffat några diftonger i mitt material.

¹ ô här slutet /ö/

Det nekande prefixet u- används i Värmland liksom i östliga delar av Norge (jfr. rikssvenskans o-), t.ex. i *ujamn* 'ojämn', *ulik* 'olik', *umöjlig* 'omöjlig' (Wessén 1960:57). Komparativformer som *förnare* 'förra', *rikare* och *likare* 'bättre' förekommer i vissa värmlandsmål (Broberg 1972:77). Komparativändelsen -are används i ord som *rikare*, *starkare*, *gamlare* 'äldre', *småare* 'mindre', *yngrare* 'yngre' och *dåligare* 'sämre' (Broberg 1972:87-88). Vissa företeelser för vokaler är kännetecknande för värmländska mål. Över hela landskapet når den götiska förkortningen av vokal framför två eller flera konsonanter t.ex. *finnt* 'fint', *juft* 'djupt', *mjukkt* 'mjukt', *rennt* 'rent', *hövvle*, *hövvel* 'hyvla', *vakkne* 'vakna', *blåsst(e)*, blåste, *lässt(e)* 'läste', *flätte* 'fläta' och adjektiven *slätt* 'slät' och *tätt* 'tät'. (Broberg 1960:174 & Bergman 1972:77.) Värmlandsmålen har gott om västliga (norska) former som t.ex. *tru* 'tro', *ake* 'åka', *vaxe* 'växa', *bort* (med o-ljud), *no* 'nu', *opp* 'upp'. Övergången av u till o framför m är mycket vanlig t.ex. *homle* 'humla', *dom* 'dum', *skom* 'skum'. En likadan övergång finns också ffr. långt g i orden *glogg* 'glugg', *oggle* 'uggla', *togge* 'tugga'. Framför l och r förekommer öppet a istället för ä i t.ex. *sjal* 'själv', *alj* 'älg', *alv* 'älv', *hal* 'häl', *halj* 'helg', *farj* 'färg', *varje* 'värja', *jarn* 'järn', *stjarne* 'stjärna', *fjarde* 'fjärde'. Den här tendensen finns också i östnorska mål. Former som *sprenge* 'springa', där i stått framför ng når en linje upp söderifrån Karlstad till Arvika. Vokalen e i *jeft* 'gift', *deske* 'diska', *flecke* 'flicka' och *sette* 'sitta' förekommer i den nordöstra delen av Värmland. Övergången är ganska allmän utom i östra Värmland och i vissa fall i Klarälvdalen. Den götiska övergången av y till ö träffas allmänt i Värmland i ord som *böxer* 'byxor', *öx* 'yxa', *hölle* 'hylla', *töcke* 'tycka', *möe* 'mycket', *flött(e)* 'flytta'. Östnorska drag träffas i pluraler som *tjör*, *tjönner* 'kor', *tär*, *tärer* 'tår', *nägglar* 'naglar'. Vokalerna a, o/u och i har i olika svagtoniga ändelser övergått till e-ljud som i följande *häster*, *sänger*, *droper*, *kaker*, *kaste*, *tale*, *kaster*, *taler*, *tage*, *tiggere*, *garvere*. (Broberg 1960:161-176.) Efter vokal saknas nästan alltid d (utom i ändelse som motsvarar -ig) och efter svagt betonad vokal saknas g, t.ex. *bla* 'blad', *sör*

‘söder’. Blod heter *blog* och ugn heter *omm* (Kallstenius 1941:218). Särskilt i götiska mål, bla. värmländska mål, har kort a i vissa ord övergått till å. Denna utveckling har skett också i svenska riksspråkets utveckling som t.ex. i ord **gardher** > gård, **langer** > lång **hardher** > hård. Edamålens motsvarande ord är *gåL*¹ ‘gård’ men lång uttalas som mer *lang*. Vissa dialekter har behållit uttalet på a t.ex. *haL*. I värmländska mål påträffas övergång i ord som *bånn* ‘band’, *kåmm* ‘kam’. (Thors 1970:61, Bergman 1972: 73, Pamp 1978: 22.)

De värmländska målen, såsom Edamålen, har ljust a-ljud, som i hatt, även långt ljud, t.ex i ord som *skate* eller *skaat* ‘skata’ och *gate* eller *gaat* ‘gata’ (Pamp 1978:88). Ett fonem som finns i många svenska dialekter, även i Edamål, är öppet ö, ett ljud mellan å och ö, som i ord *gÖbbe* ‘gubbe’ och *hÖppe* ‘hoppa’ (Broberg 1972:99). Som det mest kännetecknande fonemet för värmländska mål är kakuminalt, ”tjockt l”. Det förekommer i ord där riksspråket har tunt l, som i *folk* *fÖlk*, *bLi* o.dyl. och istället för fornsspråkets *rdh*, som i *gåL* ‘gård’, *joL* ‘jord’ (Pamp 1978:25).

I trycksvag eller obetonad ställning har värmlandsmålen utvecklat speciella former för ord som till, och, utav, att. De motsvaras av *te* ‘till’, *å* eller likt norska *åg* ‘och’, *uttå* eller *tå* ‘utav’, *å* som att med infinitiv.

I de centrala delarna av landskapet och vid norska gränsen har slutvokalen a försvagats till e. Detta är också fallet i Edamålen. Verbens infinitivändelse är e inom hela södra Värmland t.ex *blåse* ‘blåsa’, *fare* ‘fara’ (Broberg 1972:106). Formerna *måle*, *kaste*, *tale* användes då som såväl infinitiv, preteritum och supinum. Samma försvagning märks i adjektiv oberoende av grammatiskt genus, t.ex. *dånna store* *björka*. (Broberg 1972:87, 88.)

¹Se följande kapitel om fonemförklaring

Värmlandsmålen har från rikspråket avvikande verbböjning. Svaga verb böjs ibland som starka t.ex. *skake, skok, skuke* 'skaka' och tvärtom, starka verb kan böjas som svaga *dö, dör, dödde* 'dö' (Broberg 1960:162, Bergman 1972:108).

Förmjukning av g och k i inljud framför palatal vokal eller j har haft en utbredning från nordväst ända till mitten av Värmland. Denna utveckling kallas ofta "den norrländska förmjukningen" även om den sydliga gränsen når till Uppland och Värmland (Pamp 1978:27). Palatalisering av k är mest genomförd i norra Värmland men dels även i Skillingmark, Eda, Gunnarskog, Mangskog och Brunskog. Förmjukningen av g till j uppträdde som i ord *byjj, byjje* 'bygga', av k till tj i *tjörtje* 'kyrka', *ditje* 'dike', *nöttjel* 'nyckel'. Nuförtiden träffas inte denna företeelse på dessa orter, endast kanske i norr i finnskogarna, där den var fullt levande på 1940- och 1950-talen. (Broberg 1972:83-84.)

Ett viktigt västnordiskt dialektdrag är nasalassimilation. Den innebär assimilation av mp, nt och nk till pp, tt resp. ck (kk). Fornsvenskt **dränkia** motsvaras av *drekka* i isländskan. Denna tendens finns i svenskan, fast svagare. Samma assimilationsprocess har fortsatt i västliga dialekter t.ex. i värmländska dialekter, där svamp blir *såpp*, brant blir *bratt*, drunkna *druckna*, och klint *klätt*. (Bergman 1972:23 & Broberg 1972:85.) Riksspråkets t i förbindelsen ts är assimilerat t.ex. Guds blir *guss* och vidare blir nd n t.ex. heter binda blir *binne* i värmländska dialekter (Kallstenius 1927:13-14). Riksspråkets pt förvandlas ofta till förbindelsen ft som i köpte *tjöfte*, knappt *knafft* och djupt *jufft* (Kallstenius 1927:9).

Grammatiskt genus hos substantiv, adjektiv, pronomer och räkneord härstammar från det indoeuropeiska urspråket. Grupperingen i maskuliner, femininer, och neutrer framträder fullt utvecklad redan i de allra äldsta former av indoeuropeiska språk, t.ex. den homeriska grekiskan. (Wessén 1965:17.)

Substantiven i Värmlandsmålen indelas avvikande från skriftspråket inte enbart till en- och ett- ord, utan tre grupper; en-ord delas vidare i maskulinum och femininum, och ett-ord är neutrer. Den-kön saknas, man använder han om en stol och hon om en säng (Kallstenius 1941:218).

Adjektiv som liten skiljer mellan maskulinum och femininum: *en liten pojk, e lita flecka* i flera västvärmländska mål. Detta är också fallet i norska dialekter som uppvisar flera femininform: *liti, litæ, litå* och *lita* (Seip 1958:24). Adjektiven har andra typiska drag i värmländska dialekter. En stor mängd adjektiv uppvisar avledningsändelsen -all i ord som *motall* 'motbjudande', *smekall* 'äcklig', *blåsall* 'blåsig', *rägnall* 'regnig', *ketall*, *kitall* 'kittlig', *skvätall* 'lättskrämd'. (Broberg 1972:76.) Ändelsen -ete förekommer hos adjektiv liksom i östnorska mål, *stenete/steinete* 'stenig', *krokete* 'krokig', *fillete* 'trasig' (Broberg 1972:76). En gammal svensk folkvisa innehåller dessa former: *Rutete kalver och rannete kor och en gammel skrökkete häst...* 'rutiga kalvar och randiga kor och en gammal dålig häst'. I Edamålen finns flera pronomen med skilda former för tre genus, t.ex. interrogativt pronomen vilken och indefinita pronomen någon och ingen.

Böjningen har säregna och flera olika former även för samma ord. T.ex. har man för det maskulina ordet häst i bestämd pluralis fem olika varianter runt Värmland: *hästera, hästane, hästene, hästaan* och *hästa*. I Köla, Eda, Järnskog och Skillingmark, nära norska gränsen, används i likhet med östnorska mål ändelsen -ene. Den västgötska ändelsen -era hos både maskulina och feminina substantiv finns speciellt i södra Värmland och håller på att sprida sig över allt större områden i Värmland. (Broberg 1960:164.) I Värmland finns också pluraler på -r hos neutrer på vokal: *diker, äppler, stycker, trär, strår* o.dyl. (Wessén 1960:38). En helt okänd företeelse är ändelsen -ar i obestämd pluralis och i presens i verb i största delen av Värmland; i stället används -er (Broberg 1972:77). De sydsvenska målen, såsom riksspråket, har förvarat n i bestämd

form singularis av feminina ord t.ex *solen, boken, gatan*. I motsvarande orden längre norrut, liksom i Värmland, har trycksvagt *n* bortfallit: *sola, boka, gata*. (Wessén 1960:18.) Trycksvaga mellanstavelser har normalt synkoperats i svenskan t.ex. *väruldin > världen, Sverike > Sverige* [svärje], *pänningar > pengar* (Thors 1970:63). I dialekter kan sådana gamla former finnas kvar; t.ex har Edamålen kvar *pänningar*. Ett västligt språkdrag är bindevokalernas förekomst i vissa substantiver som *tjörketorn*, 'kyrktorn', *tannevark* 'tannvärk', *bröstevark* 'förkylning' (Broberg 1972:77).

2.5 Fonemen i Edamålen

I följande tabell presenterar jag Edamålens fonem, som jag anser finnas i mitt material. Presentationen är grov och förenklad, eftersom en grundlig fonemundersökning av dialekterna på flera orter är en mycket tidskrävande uppgift och eftersom jag i föreliggande skall koncentrera mig på annat än fonem. Också tekniskt sett är det mycket svårt att återge landsmålstecknen som materialet är skrivet med, och detta utgör en ytterligare grund till att presentera fonemen i förenklad framställning. I stället för landsmålsalfabetet använder jag min egen grova beteckning med vissa speciella symboler som avviker tydligt från skriftspråkets. Jag anser det vara viktigt att ge en bild av fonemsystemet i Edamålen och att beskriva dialekterna på detta sätt. De fonem som jag har hittat är mina egna upptäckter och förslag. I materialet finns också tiotals allofoner men jag har försökt sammanfatta dem i fonemen. Allofonerna finns tecknade i samma tabell.

I första spalten till vänster står fonemen inom snedstreck, angivna med det bokstavstecken som jag använder mig av i denna avhandling. I andra spalten står allofonerna angivna med landsmålstecken; är det flera än ett på samma rad så är det fråga om olika allofoner till det aktuella fonemet. I den tredje kolumnen står exempelord med både min grova beteckning och

landsmålstecken jämte översättning.

Jag sammanfattar även de östnorska allofonerna i samma beteckning. Den norska beteckningen följer den svenska. I denna beteckning har jag endast med de ljud jag har belagt i mitt material.

Vokalfonem

grov beteckning (fonem)	landsmålstecken (ev. allofoner)	exempelord
/i/	ɪ	di <i>di</i> 'de'
/e/	e	eländi <i>elændi</i> 'eländiga'
	ə	inte <i>intə</i> 'inte'
/ä/	æ	rä <i>ræ</i> 'det'
	ɛ	tjärv <i>tjærɛ</i> 'kärvt'
/y/	y	sy <i>sy</i> 'sy'
/ö/	ø	mö <i>mø</i> 'mycket',
/ɤ/	ɛ	h8ge <i>høge</i> 'komma ihåg'
/Ö/	ø	mÖ äpp <i>mø äpp</i> 'mala sönder'
/u/	u	hus <i>huus</i> 'hus'
/o/	o	skogen <i>skøgen</i> 'skogen'
/å/	a	på <i>pa</i> 'på'
/a/	a	va <i>va</i> 'vad'
/a/	a	kvällane <i>kvællane</i> 'kvällarna'

Antalet vokalfonem i Edamålen är enligt min mening 11.

Konsonantfonem

grov landsmålstecken exempelord

beteckning (ev.allofoner)

(fonem)

klusiler

tonlösa

/k /	k	räkne	rækne	'räkna'
/p /	p	reskap	reskap	'redskap'
/t /	t	täkken	tækken	'sådan'

tonande

/g /	g	gamLe	gamke	'gamla'
/b /	b	bedrövLi	bedrøvke	'bedrövligt'
/d /	d	dässa	dæssa	'dessa'

frikativor

/s /	s	skulle	skulle	'skulle'
/sj /	ʃ	sjönn	ʃönn	'sjön'
/tj /	ʃ	tjärv	ʃärv	'kärvt'
	ʃ	tjörtja	ʃörʃa	'kyrkan'
/f /	f	fle	fle	'väl'
/v /	v	behövde	behevde	'behövde'
/h /	h	hö	hø	'vad'
/j /	j	ja	ja	'ja'

nasaler

/m /	m	möke	møke	'mycket'

grov beteckning (fonem)	landsmålstecken (ev. allofoner)	exempelord
/n/	n	män <i>mæn</i> 'men'
/ŋ/	ŋ	fäŋe <i>fæŋe</i> 'finge'

likvidor

/r/	r	räkne <i>ræbne</i> 'räknade'
	R	Roli <i>Roli</i> 'rolig'
/l/	l	lite <i>lite</i> 'litet'

supradentaler ochkakuminaler

/L/	l̥, l̥ʰ	gameLmodie <i>gameʎmodie</i> 'gammalmodiga'
/N/	n̥	tomeSfingeN <i>tomeʃfiŋeŋ</i> 'tummen'
	n̥ʰ	vinteN <i>wintenn</i> 'vintern'
/D/	d̥	ha -Du <i>ha-du</i> 'har du'
	d̥ʰ	joD -en <i>joɖ -en</i> 'gjorde man'
/T/	t̥	höT <i>høt</i> 'hört'
	t̥ʰ	foSTs <i>foʃtr̥s</i> 'förstås'
/S/	s̥	sös <i>søʃ</i> 'sorts'
	s̥ʰ	foSTs <i>foʃtr̥s</i> 'förstås'

Antalet konsonantfonem i Edamålen är 23 enligt vad jag tycker.

LJUDBETECKNING FÖR ÖSTNORSKA DIALEKTER

Vokalfonem

grov beteckning (fonem)	norsk dialekt- transkription	exempelord
/e/	ə	de <i>də</i> 'det'
	e	dessa <i>dessa</i> 'dessa'
/å/	å	å <i>å</i> 'och'
/u/	ü	kunne <i>künne</i> 'kunde'
	u	gutten <i>guttongen</i> 'pojken'
/æ/	æ	sæ <i>sæ</i> 'sig'
/ö/	ɔ	dörrar <i>dɔrɔr</i> 'dörrar'
	ø	sjö <i>sjø</i> 'själv'
/i/	i	litt <i>litt</i> 'litet'
/a/	a	hann <i>hann</i> 'han'
/o/	o	ho <i>ho</i> 'hon'

Konsonantfonem

grov beteckning (fonem)	norsk dialekt transkription	exempelord
<u>klusiler</u>		
tonlösa		
/k/	k	fækk <i>fækk</i> 'fick'
/p/	p	på <i>på</i> 'på'
/t/	t	ta <i>ta</i> 'ta'
tonande		
/g/	g	gå <i>gå</i> 'gå'

grov beteckning (fonem)	norsk dialekt- transkription	exempelord
/b/	b	ba ba 'bad'
/d/	d	drammer drammer 'supar'
<u>frikativor</u>		
/s/	s	såm såm 'som'
/tj/	tj	tjærina tjærina 'kærringen'
/sj/	sj	sjikka sjikka 'skicka'
<u>nasaler</u>		
/m/	m	hemmat hemmat 'hemmet'
/n/	n	sækken sækken 'sækken'
/ŋ/	ŋ	ingen ingen 'ingen'
<u>likvidor</u>		
/l/	l	vill vill 'vill'
/r/	r	vakker vakker 'vacker'
<u>supradentaler och kakuminaler</u>		
/L/	t	mjöLk mjötk 'mjölk'
	h	biggarstæLle biggarstæhle 'tiggarrställe'
/N/	ŋ	mæN mæny 'men'

I Eda är fonemen mycket lika på alla de fyra orterna. Skillnader finns dock bland de talrika allofonerna och i vissa fonem. T.ex. endast hittade jag i Eda socken ett slutet ö -haltigt u-ljud (landsmålstecken **ø**)

1. H8ge du dä? 'Kommer du i håg det?'

Ett ö haltigt e -ljud är en allofon som finns på alla dessa orter (lma **ə** här **e**). Det förekommer ofta i trycksvaga stavelser, speciellt i slutet på orden:

2. Dä kone at väre i meten på maj åg (B)

'Det kunde vara i mitten på maj också'

Jag har kunnat konstatera tre olika ö-allofoner i Edamålen, ett slutet och ett öppet ö och det tredje ett fonem mellan dem. Det öppna ö- ljudet (**ø**, här /**Ö**/) är ett sammanfall av gammalt kort o och kort u och det uttalas som å- haltigt ö-ljud (Broberg 1972:99). Slutet ö (**ø**, här /**ö**/) är ett smalt ö som uttalas med tungsidorna mot tänderna. Ordparet som jag hittade är *mö* 'mycket' och *mÖ* i *mÖ åpp* 'mala sönder'. Det tredje ö -ljudet (se exempel 1) hittas i ordparet *h8ge* 'komma ihåg' och *höge* 'höga'. Edamålen har i motsats till skriftspråket ljust a även i långa stavelser, man uttalar t.ex ordet ska med ljust a. Det finns också bakre a, mellan a och å, där skriftspråket har ett ljusare a, t.ex i ord som *dagg*, 'dagg' *hadde* 'hade' och *vakkne* 'vaknade'.

Supradentalerna och kakuminalerna utgör en fonemgrupp som finns i flera dialekter. Supradentalen uttalas med tungspetsen mot tandvallen i ljudförbindelser som rt, rd, rn, rs och rl i riksspråksorden bort, bord, barn, fors och sorl (Wennström 1941:72) I Edamålen finns de i samma ljudförbindelser och därtill i förbindelse mellan två ord (sandhi) som i:

3. Finns dä nÖ kva To dÖm ? (E)

'Finns det något kvar av dem?'

Kakuminala fonem **L**, **N**, **D**, **T** och **S** ("tjockt" **l**, **n**, **d**, **t**, **s**) finns i hela Edamålsområdet. I dialekterna har "tjockt" **l** två ursprung: det gamla **l**-ljudet

och gammalt rdh. Tjockt ɹ-ljud har funnits i redan i fornsvenskan och det har spridit ut sig runt hela Sverige, bortsett från södra delen av landet, under nysvensk tid. På 1600-talet förekommer det i centralsvenska dialekter i stället för kombinationen rdh i ord som *boL* < **bordh** och *fjoL* < **fjordh** (Wennström 1941:60). I skriftspråket är rd återinfört och senare har det också segrat i talspråket; endast dialekterna har behållit tjockt ɹ (Wessén 1962:149-150). Tjockt ɹ förekommer också i andra sammanhang, t.ex. i inljud som i *fLecke* 'flicka' och *bLi* 'bli' mellan konsonant och vokal resp. mellan vokal och konsonant som i *fÖlk* 'folk' och *halm* 'halm'. Kombinationen ɹ + ɹ uttalas ofta som kakuminalt **S** och **L** i ord som *SLÖ* 'slå', *SLut* 'slut' och *SLite* 'slita' (Broberg 1972:97). Uttalet förekommer i västra Värmland troligen genom samband med östnorska mål, men träffas även i östra Värmland. Efter i och y är ɹ "tunt" nästan i hela Värmland t.ex. *sil* och *syl* (Kallstenius 1941:217). Supradentala allofoner som **N**, **D** och **T** förekommer oftast som förbindelse mellan två ord eller i slutet på ett ord. De uppstår från ljudkombinationer t.ex. *vinteN* 'vintern', *joD-en* 'gjorde man' och *fåSTåss* 'förstås', *föST-Da* 'först då'.

Sje- och tje-ljuden liknar skriftspråkets ljud då de uppträder i ord som i skepp, sjö, stjärna och skjuts kött, kjol, tjära. I vissa fall finns ändå kakuminalt **S**, som t.ex. i *SäSelt* 'särskilt'.

I stora delar av Värmland påträffas en företeelse som kallas bl.a. "västgötaskorning." I materialet från Mangskog hittade jag ett bakre ɹ-ljud (**ɹ**, här **R**). Detta förekommer i uddljud (även i senare sammansättningsled) och vid gemination, t.ex. i *rol*i**, *rik*, *husra* 'husrad', *metrev*, *dörr*, *värre*, *varre* 'värre' (Broberg 1972:98). Denna regel har spritt ut sig från västgötamålen och hade fram till 1917 erövat två tredjedelar av Värmland (Kallstenius 1941:216). I Edamålen påträffas denna företeelse ganska sällan, i mitt material kan det bara vara frågan om individuell variation. Följande exempel från

Mangskog följer *inte* regeln ovan.

4. Män e tåkka ävje törker ofta ut öm samör (M)

‘men en sådan ävja torkar ut om sommaren’.

3. PRONOMINELLA UTVECKLINGAR I VISSA VÄRMLÄNDSKA MÅL

I detta kapitel skall jag redogöra för de personliga, possessiva, demonstrativa, interrogativa och indefinita pronomenen i Edamålen. Jag kommer att ta upp former som jag har påträffat i mitt material och att kommentera dessa, och att i någon mån sätta dem i relation till den historiska utvecklingen. Jag jämför mina belägg med motsvarande former både i norska dialekter och i de norska skriftspråken om jag har kunnat belägga motsvarande former där.

Flera pronomen äger dels tryckstarka, dels trycksvaga former. Dessutom förekommer ofta enklitiska former efter ord av andra ordklasser (ofta verb).

3.1 Personliga pronomen inklusive reflexivt pronomen

De personliga pronomenen i Edamålen avviker inte särskilt mycket från riksspråkets. I fråga om uttalet skiljer de sig något från dessa, speciellt hos pronomenen i tredje person singularis. Behandlingen av personliga pronomen i detta kapitel omfattar även ordet den/det, även om det normalt brukar som räknas till demonstrativt pronomen; dessutom tar jag också upp de reflexiva pronomenen till behandling.

3.1.1 Nuvarande former

I det former av följande förtecknar jag de pronomen som jag har belagt i materialet. Alla personliga pronomen finns inte med i mina texter. Tredje person singularis är den formkategori som förekommer mest. Speciellt maskulinum han och neutrum det förekommer ofta. Femininum hon finns däremot endast belagt på ett par ställen i texten från Mangskog. Andra person singularis och pluralis är också sällsynta. Detta är naturligt eftersom intervjuaren i normala fall har bett informanten att berätta hur det var förr. Då använder informanten sällan tilltal med du eller ni. Eftersom de flesta pronomenen är lika på alla aktuella orter i Edamålsområdet antar jag att de former som inte kunnat beläggas kan generaliseras på grundval av att jag belagt dem på någon av orterna. T.ex. heter hon både i Arvika- och Mangskogsmålen *ho*; då drar jag den slutsatsen att pronomenet är detsamma i alla Edamålen.

Grundform

		tryckstarka former	trycksvaga former	enklitiska former
sg.1.	‘jag’	ja, jeg	ja/ jä	
2.	‘du’	du	du	
3.m.	‘han’	han		-n, -an
f.	‘hon’	ho		-o
realgenus	‘den’	dän		
n.	‘det’	de	dä	
pl.1.	‘vi’	vi	vi	
2.	‘ni’	ni	ni	
3.	‘de’	di	ri	

Objektsform

		tryckstarka	trycksvaga	enklitiska
		former	former	former
<u>sg.</u> 1.	'mig'		mäj	mä
2.	'dig'	däj	dä/rä/Lä	
3.m.	'honom'	hÖnnåm	hÖnnåm	-en/-n
f.	'henne'	hänne	hänne	-a
realgenus	'den'	dän	dän	
n.	'det'	dä	dä	
<u>pl.</u> 1.	'oss'	öss	öss	
2.	'er'	er	er	
3.	'de'	dÖm	döm	

Genitiv finns bara i tredje person.

Genitivform

	tryckstark
	form
<u>sg.</u> 3.m. 'hans'	hans/hanses
3.f. 'hennes'	hännes
<u>pl.</u> 3. 'deras'	dÖmsas

De flesta personliga pronomenen i Edamålen avviker inte särskilt mycket från skriftspråkets. Det är huvudsakligen uttalet som skiljer; jfr. t.ex. den, det, dom, oss med motsvaras av *dän*, *dä*, *döm* och *öss*. Också längre genitivformer *hanses* och *dÖmsas* förekommer. Edamålens personliga objektsformer är *mäj*, *däj* och *säj*. Pluralis de heter alltid *di*, aldrig dåm. Ibland hör man det uttalas *ri* när föregående ord slutar på vokal som i exempel 5. Samma tendens kan man lägga till märke hos dig i trycksvag position, som blir *rä* eller *Lä*, exempel . Som en norvagism kan man betrakta formen *di* 'ni' i Eda (Engström 1937). Också jag har flera varierande former t.ex. *ja* och *jä*, se exempel 6. Det sista

ljudet i hon, jag och det finns inte och uttalas istället *ho*, *ja* och *dä*. Korta objektsformer i tredje person singularis är än de längre formerna honom och henne.

5. Se n **gan** se reste *ri* te prostn i Stavnäs (E) 'Så en gång så reste de till prosten i Stavnäs.'
6. Va ärrä/ äLLä märrä/mäLLä? (A) 'Vad är det med dig?'
7. Jo dä h8ger *jä* att. (E) 'Jo det kommer jag ihåg'
8. **Ha** du sett *-en* ? (A) 'Har du sett honom?'
9. Å han jek in te *-a* ... (E) 'Och han gick in till henne'
10. **Ja ha gL**ömt *-et!* (A) 'Jag har glömt det!'

Också grundformerna är ofta enklitiska i Edamålen, när trycket står på ett annat ord i satsen. Han blir ofta *-an*, *-en* eller *-n*, och hon *-o*, som i exemplen 11, 12 och 14. Dessa former var allmänna också i rikstalspråket tidigare men försvann under 1700-talet.¹ Objektsformerna *-(e)n*, *< -enn* och *-a < hana* är direkta fortsättningar till fornsvenskans akkusativformer.

11. **Ja** sa *n*. (E) 'Ja, sade han.'
12. **Havre** skull' *an ha*. (B) 'Havre skulle han ha'
13. *Han* va at haLäna osten. (B) 'Han var allt hård denna ost(en)'
14. ...å se te att *o va* jamn. (M) 'och se till att hon var jämn'

Han och hon används i Edamålen också om appellativer d.v.s. de refererar också till saker och ting; inte enbart till levande varelser. I exempel 13 refererar *han* till en ost och i 14 *o* 'hon' till en mila.

¹ Någon gång har det använts i poesi för att återge folkligt eller ålderdomligt uttryckssätt som hos Bellman: "Skuffa till'en och kör ut'en" (Wessén 1962:196)

3.2.1 Historisk utveckling

Under klassisk fornsvensk tid böjdes pronomenen liksom alla nomen i fyra kasus: nominativ, genitiv, dativ och akkusativ, och i tre numerus: singularis, dualis och pluralis. (Pamp 1971:156.)

sg.	1.p.	2.p.	reflexivum
N.	iak/iæk	þū	
G.	mīn	þīn	sīn
D.	mǣ(r)	þǣ(r)	sǣ(r)
A.	mik	þik	sik
du.			
N.	vit	it	
G.	okkar (okar)	ikkar	sīn
D. A.	oker	iker	sā̄(r), sik
pl.			
N.	vī̄(r)	ī(r)	
G.	vār, vār(r)a	iþar, iþra	sīn
D. A.	oss	iþer	sā̄(r), sik
sg.			
	3.p.m.	f.	n.
N.	han(n)	hōn	þæt
G.	hans	hænnar	þæs(s)
D.	hōnum/hānum	hænni	þy
A.	han(n)	hāna/hōna	þæt
pl.			
N.	þē, þēr	þā, þār	þē, þøn
G.		þēra	
D.		þēm	
A.	þā	þā, þār	þē, þøn

Formerna **iak**, **mik**, **þik** och **sik** uppträder i yngre fornsvensk tid som **iagh**, **migh**, **thigh** och **sigh**. Genitivformerna förekommer i fall då ett verb eller en preposition styr genitiv, som i ”**till min**” ‘till mig’. Dativformerna **mā(r)**, **þā(r)** och **sā(r)** förekommer endast i fornsvenskan. Formen **sār** lever dock kvar i dagens riksspråk t.ex *särengen*, *särskilja*, *gå i sär* o.dyl. Ackusativerna **mik**, **þik** och **sik** ersatte i riksspråket dativformerna under yngre fornsvensk tid. (Thors 1970:48.) Ackusativ och dativ smälte samman till ett kasus; ackusativformerna **þā**, **þā(r)**, **þē(r)**, **þōn**, **þēn** sammanföll i den gemensamma dativformen **þem**. Det blev allt vanligare att tillägga ett -s till femininformen **hænna** och pluralen **þera**, och så kom till de nya formerna **hænnas** (**hænnes**) och **þeras**. (Pamp 1971: 156-158.) Den gamla pluralen **þera** lever kvar i riksspråkets *någondera*, *ingendera*, *vardera* (Thors 1970:68).

I norskan brukade man under fornnorsk tid dels **iak**, dels **ek** för första person singularis. I mitten av 1300-talet uppstod också **jek** i skrift. Första person pluralis förändrades på sina håll från **ver** till **mer**. Speciellt i Østlandet var **ver** den förhärskande formen och utvecklades i skriftspråket senare till former **vir** och **vii**. I den fornnorska andra personen pluralis finns en form **yār** som förekommer ibland som **i (d)er** och som liknar det fornsvenska **iper**. På 1400-talet fick denna form ett dentalt ljud från förestående verbet och blev **þider**. Denna form blev grunden till *dere*. (Seip 1955:318, Iversen 1961:115.) För han förekommer i fornnorskan en trycksvag form **hæn** eller **hen**, i genitiv **hæns** eller **hens**. Ackusativformen han(n) börjar också brukas i dativ. Vid sidan av hon står formen hun. I många östnorska mål blir genitiv hennar till henner och henne. (Seip 1955:318) Fram till 1700-talet i norskan konkurrerade den feminina genitivformen *hennas* med *hennes*, tills hennes blev den slutliga formen. Maskulinformen **þē** och femininformen **þā** sammanföll till **thē** och kunde redan under fornsvensk tid bytas ut till **them** (**thöm**, **thom**).

I det stockholmska talspråket blev dom i subjektställning regel under 1700-talet och senare spriddes det till andra delar av landet. (Pamp 1971:161.)

De från fornsvenskan ärvda grammatiska genusen hos substantiven var ännu fullt levande i 1500-talets bibelspråk, t.ex. ”*J skolen alzintet swäria, hwarken om himmelen, ty han är Gudz stool, Eller om jordena, ty hon är hans fotapall.*” (Wessén 1962:193.) I senare tid brukades grammatiskt genus närmast i poesi, men det försvann från svenskt skriftspråk på 1700-talet (Skard 1972:130). Maskulina och feminina substantiv föll allt mer samman i morfologiskt avseende. Man började så småningom använda det ursprungligen demonstrativa pronomenet den för att syfta på sakord. Genitiv dess användes i stället för hans eller hennes syftande på person från slutet av 1600-talet till början av 1800-talet, särskilt i poesi och oftare i stället för hennes än hans. t.ex. i Stagnelius’ *Atis och Camilla: Hon tystnar och dess kind af plötslig blekhet täcks.* (Wessén 1962:197.) De flesta dialekterna har bevarat skillnaden mellan maskulinum och femininum (Pamp 1971:160). Detta är också fallet i Edamålen, men nuförtiden använder man allt mer och mer den för att syfta på sakord. Nutidens rikssvenska har bara litet kvar av grammatiskt genus; i talspråket syftar man ofta på klockan som hon, och människan refereras alltid med hon eftersom substantivet människa är ursprungligen feminint.

Det gamla pronomenet I (fsv. **i(r)**) för andra person pluralis fick i svenskan under 1600-talet konkurrens av Ni. Det nya pronomenet uppstod genom felsegmentering vid ordgränsen i förbindelser som kommen I och han I : genom att stavelsegränsen försköts, tillfördes den verbala ändelsen n till pronomenet. Först under 1700-talet blev Ni allmännare, men I ansågs ännu som hövligast när man tilltalade en person. (Bergman 1972:112.)

3.1.3 Norska drag

Personliga pronomen i norskan har flera gemensamma drag med de värmländska. I norskt talspråk och norska dialekter förkortas pronomen i tredje person singularis i trycksvag position såsom i Edamålen. Detta är vanligast 1) efter verb, speciellt verb i finit form och infinitiv: ”*Hvad sa’n; kommer’a snart; har du sett’a*” “Vad sade han; kommer hon snart; har du sett henne”; 2) efter ett annat pronomen: ”*så du’n; hørte du’a*” ‘såg du honom; hörde du henne’; 3) efter preposition: ”*vent på’n; snakk me’n*” ‘vänta på honom; tala med honom’. 4) delvis som subjekt efter konjunktioner: ”*Jeg var der da’n kom*” “Jag var där när han kom”. (Knudsen 1967:14.)

Han och hun har man också i norskan använt med syfte på person och levande väsen men ting eller begrepp. På 1600-talet blir den allmännare om livlösa ting; han och hun begränsas mer till människor och djur, men substantiv är fortfarande indelade i tre genus. Det nynorska skriftspråket använder han och hun till markering av grammatisk genus, men också den kan förekomma. Pronomenen kan stå i strid mot naturligt kön; han kan bli använt om *unge* även om det är fråga om en flicka, men oftast om inte det naturliga könet kan uttryckas används den (Seip 1958:27). Även i talspråket används han och hun oftare än den. *Klokken slår fire - kjære mennesker, er hun så mange!* (Knudsen 1967:11.)

Också de övriga personliga pronomenen i de värmländska dialekterna liknar de norska. I sydost och i oppländska mål träffas former som *je, jeg* och *jæ*. I materialet har jag belagt formen *je*. Östnorska dialekter har former som *je(i)* och *vi*, medan västra Norge har *e(g)* resp. *me/mi* (Jahr 1986: 13) Östnorska dialekter har *ho* i stället för det bokmålsenliga hun, detsamma som i Edamålen. Formen för tredje person pluralis liknar inte Edamålens *di* utan i Brandval är det *dåmm*.

15. *je veit-ite anne* (n.B) 'jag vet inte annat'
16. *ho fekk se den vesle hun'n'n* (n.R) 'hon fick se den lilla hunden'
17. *ho heller nuk på å bLir gæLin* (n.B) 'hon håller nog på att bli galen'
18. *skæ vi ta* (n.B) 'skall vi ta'
19. *ha du rivi jæit å sæu* (n.R) 'har du rivit get och sugga'
20. *å så tog dåmm deinn eine etter dei are å drakk-tur* (n.B) 'och så tog de det ena efter det andra och drack ur'

3.2 Possessiva pronomen

De possessiva pronomenen i Edamålen skiljer sig från det svenska skriftspråket, särskilt i fråga om syftning. Pronomen delas in i tre genus med säregna former i singularis. Genus bestäms enligt substantivets grammatiska genus de syftar på.

3.2.1 Nuvarande former

Possessiva pronomen uppvisar två numerus och tre genus i Edamålen:

sg.			pl.		
1.p.	2.p.	3.p.	1.p.	2.p.	3.p.
m. minn	dinn	sinn	våran	eran	sinn
f. mi	di	si	våran	eran	sinn
n. mitt	ditt	sitt	vårat	erat	sitt
pl. minne	dinne	sinne	vårane	erane	sine

De possessiva pronomenen böjs enligt substantivets genus. Om substantivets grammatiska genus är femininum får possessivpronomenet formerna: *mi*, *di*,

och *si* 'min, din, sin'. I pluralis delas pronomenen inte längre in i tre genus utan bara som i skriftspråket till realgenus och neutrum. Då har både maskulinum och femininum samma former: *våran, eran, sinn* 'vår, er, sin' och neutrum *vårat, erat* och *sitt* 'vårt, ert och sitt'. De maskulina possessivpronomen används i samband med *minn, dinn, sinn* 'min, din, sin'. I följande exemplen syftar de maskulina pronomenen på maskulina substantiv: bil, hund och väg.

21. Ja bytte *minn* bil te en ny (A) 'Ja bytte min bil till en ny'
22. Se bättre äfter hun *dinn!* (A) 'se bättre efter din hund'
23. ...och sänna se jek han *sinn* veg (A) 'och sen så gick han sin väg'

I de följande exemplen används de feminina possessiv pronomen:

24. ...i hele *si* ti. (E) 'hela sitt liv'
25. Ta *di* väske. (A) 'Ta din väska'
26. Ho e *mi* fLecke (A) 'Hon är min flicka'

Substantiven är alla feminina i de här exemplen. I 24 har man använt *si ti* 'sin tid' i betydelsen 'liv'. Ordet *tid* är ett feminint ord och det böjs följande: *e ti, tia, tider, tidane*. Också väska och flicka är femininer och böjs enligt feminint regel: *e väske, väska, väsker, väskane, e fLecke, fLecka, fLecker, fLeckane*. De feminina possessivpronomenen syftar naturligtvis på feminina substantiv.

Neutrumformerna *mitt, ditt* och *sitt* är samma som i skriftspråket och används i samband med neutrala substantiv. Pluralisformerna *minne, dinne, sinne* 'mina, dina, sina' används på samma sätt som i skriftspråket när substantivet står i pluralis. Men det finns ett avvikelse. Possessivpronomen kan i Edamålen stå både före substantivet det syftar på som i skriftspråket och efter som i exemplen 22 och 27. När pronomenet står efter måste substantivet ha bestämd form. I 22 och 27 har substantiven bestämda former *hun* (också hunnen)

‘hunden’ och *sockera* ‘sockorna’ Efterstående possessiv pronomen är ett dialektalt företeelse och det gäller alla genus. Edamålen har tagit efter det svenska skriftspråket i att placera pronomenet före substantivet.

27. Her e sockera *dinne!* (A) ‘Här är dina sockor’
 28. Detta e *mitt* hus. (A) ‘Detta är mitt hus’
 29. Han hade i sönder *sitt* gamle bo**D** (A) ‘Han hade (i) sönder sitt gamla bord’
 30. Öppne ditt paket. (A) ‘Öppna ditt paket’

Edamålen har olika en obestämd artikel med tre genusformer: maskulinum *en*, femininum *e* och neutrum *ett*.

3.2.2 Historisk utveckling

	m.	f.	n.
sg. N	m̄n	m̄n	m̄it(t)
G	mins	minnar	mins
D	m̄inum	minni	m̄inu
A	min	m̄ina	mit(t)
pl. N	m̄inir	m̄inar	m̄in
G	minna		
D	m̄inum		
A	minar	m̄ina	m̄in

(Wessén 1962:106)

Under fornsvensk tid böjdes de possessiva pronomenen, **þinn** ‘din’ och **sinn** på samma sätt som **minn**. Edamålen har kvar den fornsvenska indelningen av pronomen i tre grammatiska genus. I fornsvenskan ersättes ofta possessivt pronomen med **hans**, **hänna(r)** och i pluralis **þera**. (Pamp 1971:157.) Under

nysvensk tid ägde, en vidare utveckling rum i talspråket: kort n faller i slutljud av trycksvaga ord och av trycksvaga stavelser. Ursprungligen var n-ljudet långt i maskulina ordformer (**stolinn**, **enn**, **minn**), men kort i femininum singularis (**bokin**, **min**, **en**) och neutrum pluralis (**pakin**). Så har det uppkommit kortare feminina former; *en* blir *e*, *min* blir *mi* och även substantivböjningen blir påverkad. Dessa former används i Edamålen i feminint genus. Denna utveckling är gemensam för flera dialekter, som nord- och centralsvenska mål i Sverige och i norskan. (Wessén 1962: 155 & Thors 1970: 86-87.)

Under fornsvensk tid stod de possessiva pronomenen i lagspråk efter sitt huvudord och alltid vid släktskapsord t.ex. *Fader vår*. Edamålen och norskan har detta bruk också, men i Edamålen står även pronomen *före* substantiv. Böjningen av fornspråkligt **várr** visar likadana possessiva former som används också nuförtiden som *oss*. Böjningen av **yp(u)arr** 'er' i sg.n. maskulinum och **ypor**, **ypur** i sg.n. femininum liknar formellt engelskans *your*. (Noreén 1904:313.)

3.2.3 Norska drag

Possessivt pronomen har i nyare norska förlorat en böjningsform som den hade förr. Det finns inte längre, eller ytterst sällan, ändelse -s hos possessivpronomen: *mins*, *dins*, *sins*. Formen på -s har fäst sig i tredje person, i genitiv som i *hennes*, *deres* och *våres*. Dessa pronomen har i norskan tappat sin genusböjning; däremot har min, din och sin bevarat den: *min*, *mi*, *mitt*, *mine*. (Knudsen 1931:53 & Seip 1958:24.) Possessivt pronomen har fått en annan form vid n-bortfallet; min och sin blir på nynorska tiden *mi* och *si* (Skard 1967:152). Samma utveckling som i Edamålen och en stor mängd andra svenska mål har skett i de östnorska målen i Brandval och Valdres.

31. ...å komme inn tell dotter *mi* der (n.B) ‘ och komma inn
till min dotter där’

32. O så ba’en Mor *si* (n.V) ‘ och så bad han sin mor’

Också pluralisformerna i Edamålen och de östnorska målen liknar varandra:

33. ått manna sine (n.B) ‘åt sina män’

Possessivpronomen kan i norskan stå trycksvagt efter substantiv i bestämd form: *Her har du frakken din; pass på plassene deres!* Också efterställt kan pronomenet ha ett starkt framhävande tryck : *Far min levde til han var nitti.* Min far hör till en mera formell stil, framför allt till föredragsspråk. (Knudsen 1931:55.) Exempelen från Brandval och Valdres (31 och 32) värkar ha obestämd form av substantiven även om possessivpronomen står efter. Detta avviker från de norska skriftspråken och Edamålen. I Edamålen kan pronomen både stå före eller efter substantivet; det efterställda pronomenet är mer ett dialektalt drag.

3.3 Demonstrativa pronomen

I detta kapitel behandlar jag två grupper demonstrativa pronomen ‘denna’ och ‘sådan’. De övriga som t.ex. ‘samma’ utelämnar jag eftersom detta liknar skriftspråkets form. Edamålen använder inte pronomenen ‘likadan’ eller ‘den här’, de omskrivs. ‘Den’, ‘det’ och ‘de’, som i princip hör till demonstrativa pronomen sammanfaller med personliga pronomen. (jfr. 3.1.1 ovan) De demonstrativa pronomenen i Edamålen har dels skriftspråksenliga former, dels har man bevarade äldre former; man kan använda både den gamla och nya formen vid sidan om varandra. T.ex. för ‘sådan’ använder man både det äldre och det nyare ordet.

3.3.1 Nuvarande former

	sg. m	f.	n.	pl.	
grundform	denne/ denna	denna/ dänna	dätta/ dette	dässa/ dissa/ disse	‘denna, detta, dessa’
	tåkken/ tokken/ tåkkendära	tåkka/ tokka/ tåkkadära	tåkke/ tokke/ tåkkedära	tåkkre/ tokkre	‘sådan, sådant sådana’
	sänn	sänn	sännt	sänna	

Edamålen använder alltid demonstrativpronomenen denna, detta, dessa istället för den här, det här och de här. Man använder ändå sammansättningar av detta och där, sådan och här liknande skriftspråket, se exemplen 96-98. Avvikande från svenska riksspråket står det följande substantivet i bestämd form, såsom i norskan. (Ex. 34-36)

34. *Dänna* söppen sö $\eta\eta$... (M) ‘denna svamp(en) som’
 35. å alt *dätta* trevörke va söm ... (M) ‘och allt detta trädvirk(et) var som’
 36. sva τ e han *da denne* dräng η en (E) ‘svarade han då denna dräng(en)’
 37. å täl τ e unna *dättadära*...(M) ‘och tälja undan det där’
 38. *sänn- här* småhö (B) ‘sådant här småhö’
 39. Kräka *ga ri* väl sörpe å *sän-där*? (B) ‘djuren gav dom väl sörpa och sådant där?’

I vissa sammanhang förvandlas denna och detta till *ränna* eller *rätta*, om föregående ord slutar på vokal. Slutar det på konsonant börjar formerna på d-. Dialekten i Eda uppehåller en sträng skilnad mellan *denne* och *denna*. *Denne* betyder närmast ‘den här’ och *denna* ‘den där’. (Engström 1937.)

40. ..te jälpen te *räta* di tog i skogen (B) ‘till hjälp till detta de tog i skogen’

41. ..män di sÖm börje mä *ränna vanlija* (B) 'men de som började med denna vandling(en)'
 42. Han tog *dänna* öxa å kast' a på axla (A) 'Han tog denna yxa(n) och kastade den på axeln'

Pronomenen för 'sådan', har flera motsvarigheter. Det äldre *tækken/tokken*, *tækka/tokka* håller på att försvinna ur dialekterna. Skriftspråkets former har delvist tagit över och nuförtiden använder man *sånn* mest. Det gamla *tækken* är klart besläktat med interrogativpronomenet *åkken* 'vem' och böjs på samma sätt.

44. Ja dä va *tækken* sÖm di joDe ra tå mjölka. (B) 'ja det var sådan som de gjorde då av mjölken'
 45. ...di hadde *tækken* reskap (B) 'de hadde sådan redskap'
 46. Män e *tækka* ävje törker öfta ut öm samör (M) 'men en sådan ävja torkar ofta ut om sommarn'
 47. *Tække* oväsen! (A) 'Sådant oväsen'

Maskulinumformen *tækken* i exempel 45 följer genus hos huvudordet *redskap*. På samma sätt förhåller det sig med det feminina substantivet *ävja* och pronomenet *tækka* i ex 46. resp. *oväsen* och *tække* i ex 47 används självständigt. En längre variant, som också skiljer mellan maskulinum och femininum, *tækkendära* resp. *tækkadära*, påträffade jag också i materialet. Betydelsen är 'sådan', 'sådan där'.

48. ...åkk *tækkedära* se krötera fekk (B) 'och sådant som kreaturen fick'
 49. Snörregöbben dä menes fel en *tækkendära* sprattelgöbbe (E) 'Snurregubben, därmed menas väl en sådan där sprattelgubbe?'
 50. och *tækkadära* fördjupning i marka (M) 'och en sådan fördjupning i marken'

Den äldre pluralis formen hos interrogativpronomen är *tækkre* 'sådana'. Som tidigare nämnt håller dessa äldre formerna på att försvinna. De är mest äldre människor som använder dem.

51. Å se di ville jänne a *tåkkre* (B) ‘och så ville de gärna ha sådana’

De skriftspråksenliga formerna håller på att ta ett starkare fotfäste. Dessa nyare former har inte kvar t.ex den gamla genusböjningen. De skiljer endast på real- och neutral genus. Jag demonstrerar dem i följande exemplen.

52. Dä va ett *sånnt* stoT hus di köpte (A) ‘det var ett sådant stort hus dom köpte’

53. Dänna vagga va så gammel; e *sånn* hade vi också (A) ‘denna vagga(n) var så gammal; en sådan hade vi också’

54. *Sånna* starke häster finns dä inte nuförtia (A) ‘Sådana starka hästar finns det inte nuförtiden’

3.3.2 Historisk utveckling

Fornsvenskan böjde demonstrativpronomenet denna i tre genus och fyra kasus.

	m.	f.	n.
Sg.N.	þænni	þæssi	þætta
G.	þæssa	þæssa	þæssa
D.	þæssum/þæmma	þæssi	þæssu
A.	þænna	þæssa	þætta
pl.N.	þæssi(r)	þæssa(r)	þæssi(n)
G.		þæssa i alla genus	
D.		þæssum,þæmma i alla genus	
A.	þæssa	þæssa(r)	þæssi(n)

(Bergman 1972:52)

Nusvenskans denna utgår från fsv. ack. sg. mask. **þænna** och detta motsvarar fornsvenska neutrumformen **þætta**. Övriga demonstrativer har varit **hin** ‘den där’, som förekommer särskilt i norskan, och **þylīker**, **þolīker**. I dialekterna på 1350-talet förändrades lk till kk; **thōlīkin** blev (>* **thōlkīn** >) **thokkin**, varav det dialektala *tokken/tåkken* har utvecklats (Noreen 1904:222). **Hin** fanns ännu i nysvenskan som demonstrativpronomen, men under 1700-talet började denne, den här och den där ersätta den. Ordet förekommer ännu i gamla uttryck som *hinsidan* och i *hin onde*, en omskrivning av djävulen. (Wennström 1941:108, Hellquist 1966.) I Edamålen har uttrycket *hår uttå hin* ‘hår av den

onde' bevarats. I äldre nysvenska texter påträffas former som *en tåken* 'sådan', Karl XII gjorde *tocke* alarm och Columbus påstår att "(ordet) *tåcken* brukas mäst" (Bergman 1972:115).

I den äldsta fornsvenskan förekommer former som liknar bestämd artikel **þæn**, **þe**, **þæt**, liksom i tyskans *der Mann*. De nordiska språken har i stället för detta utbildat slutartikel. (Wessén 1962:107.) Dialekter avviker från denna regel. Uttryck av typen *denne vägen*, *denna stugan*, *detta huset* tillhör talspråket i södra och västra Sverige (Wessén 1962: 200). I Edamålen används både demonstrativpronomen och slutartikel, som i exempel 53. Denna typ är ännu i fornsvenskan ganska sällsynt, men ökar under hela den fornsvenska perioden. Med slutartikel försedda typer **þænni mannin**, **sami mannin** uppträder i östgöotalagen (Hirvonen 1996: 91). I nusvenskan finns inte denna företeelse längre; ändringar mot det nya systemet, utelämnad slutartikel, har man lagt märke till t.ex. i 1750-talslitteraturen (Bergman 1972:139). Slutartikel är vanligt i svenska dialekter och i norskan är typen *denne mannen* normalkonstruktion i båda skriftspråken; också i isländskan kan den förekomma i vissa uttryck. Däremot är den stort sett främmande för den nutida danskan t.ex. *det danske sprog*. (Hirvonen 1996: 14-15.)

3.3.3 Norska drag

Pronomenet denne har i norskan på många ställen två former, denne och denna varav den ena används om ting som befinner sig i närheten av talaren och den andra om mera avlägsna ting. Denne används i stället för denne her 'den här' och denna för denne der 'den där'. (Aasen 1965:174.) Detta exakta förtelse träffades också i Eda. Bokmålet använder pluralformen disse som liknar mycket Edamålen pronomen *disse*, *dissa*. Såsom i Edamålen används demonstrativpronomen i samband med slutartikel både i bokmål och nynorska:

denne vegen er beinast, dette huset er till salgs (Beito 1970:242). I det östnorska materialet har jag även belagt formen *denna, detta*.

55. *åt detta hoLi* (n.B) ‘åt detta hål(et)’
56. *foLke såm var-mæ hørddde denna stafæLa* (n.B) ‘folket som var med hørde denna?’
57. *dei so skrivio desse gamle Bøk’adn* (n.H) ‘de som skrev dessa gamla böckerna’
58. Hva koster en sånn bil?
59. Sånt er for vanskeliget for meg. ‘Sånt är för svårt för mig.’

Motsvarande demonstrativpronomen som värmländskans *tocke/tåkke* kunde jag inte belägga i norskan; det fanns heller inga spår i språkhistorien. Pronomenet sådan brukas ganska sällan i bokmålet, det hör närmast till litterär stil. Mest använda är sånn, sånt, sånne eller slik. Edamålen har också formerna *sånnl*, *såntl*, *sånna* i stället för sådan.

3.4. Interrogativa pronomen

De interrogativa pronomenen i Edamålen skiljer sig tydligt från skriftspråkets pronomen. Dialekterna har kvar gamla former vilkas ursprung kan spåras till fornsvenskan. De har en äldre variant för vilken och vem och skiljer likadeles mellan tre grammatiska genus hos ifrågavarande form. Också nyare former från skriftspråket har trängt sig in i dialekterna. Både den gamla och den nya formen används brevid varandra. I detta kapitel behandlar jag de pronomen som avviker mest från skriftspråket. Jag utelämnar några pronomen som saknas i Edamålen.

3.4.1 Nuvarande former

	sg. m	f.	n.	pl.	
grundform	åkken	åkka	åkke	åkke	‘vem’
genitiv	åkkens				‘vems’
gf.	vikken	vikka	vikke	vikke	‘vilken,
genitiv	vikkens				vilket,
gf.	vem				vilka’
genitiv	vems				
gf.	hÖ/ha/va				‘vad’

I Edamålen används flera olika interrogativa pronomen: de skriftspråksenliga *vem*, *vikken* och *va* och äldre *åkken*, *ha* och *hÖ*. De nyare formerna har till en stor del tagit över de gamla formerna. De äldre formerna påträffas mest hos äldre människor och särskilt på landsbygden. I mitt material som är från 1930-70-talen kunde jag belägga gamla former:

60. *HÖ* va re di hade? (B) ‘Vad var det de hade?’
 61. De e inte alle som vet *hÖ* de e (B) ‘Det är inte alla som vet vad det är’
 62. *Åkken* da? (A) ‘Vem då’
 63. Prate du me’n? -*Ha*? (A) ‘Pratade du med honom? - Vad?’

Både *åkken* och *vikken* uppvisar tre genus. För vem kan man också använda det feminina *åkka*, om man syftar på kvinnliga personer eller saker, som i exempel 64. Om inte genuset eller i detta fall könet är känt används det maskulina *åkken*.

64. De står e tös på vägen. - *Åkka* e dä? (A) ‘Det står en flicka på vägen. -Vem är det?’

I somliga fall är grammatiskt genus så starkt att det används istället för naturligt genus. I följande exempel är substantivet *ett fruntimmer* ‘en kvinna’

neutral till sitt grammatiska genus även om själva personen är feminin. Då syftar man på henne med den neutrala formen *åkke* 'vilket'.

65. Känneru inte te detta fruntimre som hälse på däj förut? -
Åkke fruntimmer? (A) 'Känner du inte till den kvinnan som hälsade på dig förut? - Vilken kvinna?'

Till interrogativpronomen hör också hurdan, men det har jag utelämnat eftersom ordet är inlånat ur skriftspråket och inte har någon motsvarighet i Edamålen. I stället för hurdan har Edamålen oftast kombinationer med adverbet *hÖs/höls* 'hur' som i *hÖs e dän?* (A) 'hur är den?' Adverb *hÖs* liknar mycket interrogativ pronomenet *hÖ*; de har troligen samma ursprungskälla. Till samma familj hör också *hÖr* 'var' och *hÖT* 'vart'. I det följande har jag exempel på användningen av interrogativa pronomen i olika genus. I exemplen 66 och 69 syftar interrogativpronomen på maskulina substantiv väg och bil och får därför maskulin form. I exemplen 67. och 70. syftar de feminina formerna syftande på substantiven spira resp. tid och i 68 och 71 de motsvarande neutrala formerna på de neutrala substantiven hus resp. bord.

66. Han fråge *åkken* såmm va bäst å vägane (A) 'Han frågade vilken som var bäst av vägarna'
 67. ...för att en skulle vete, *åkka* dä va, som va spira (M) 'för att man skulle veta, vilken det var som var spiran'
 68. *Åkke* hus mene du? 'Vilket hus menade du?'
 69. **Ja** kommer inte i hÖg *vikken* bil dä va (A) 'Jag kommer inte i håg vilken bil det var'
 70. *Vikka* ti skull' an komme? (A) 'Vilken tid skulle han komme'
 71. Ho vise mäj *vikke* bo**D ja** skulle lägg'et på (A) 'hon visade mig vilket bord jag skulle lägga det på'
 72....nä-**Li** fänje se hÖles di bäsä Öt nu! (B) 'när de finge se hur de bär sig åt nu'
 73.... denne k**äN** hÖs han töke di har (E) 'den här mannen, hur han tycker, att dom har'

3.4.2 Historisk utveckling

	m.		n.
Sg. N.	hwāR, hwā(r), hā(r)		hwat, hwadh
G.	[hwas, hwes(s)]	hwaz] →	[hwas, hwæs,
D.	hwem		hwī
A.	[hwan, hwen], hwem		hwat, hwadh
Pl. N	[hwē, hwār], h(w)ā		
G.	[hwas]		
A.	[hwem] (Noreen 1904:412)		

De interrogativa pronomenen böjdes såsom nomen allmänt i fyra kasus fornsvensk tid. Pronomenen var **hwā(r)** 'vem', **hwat** 'vad' och **hwīlīkin** 'vilken', vilket senare är en sammansättning av **hwī**, dativform av **hwat** och **-līker** 'lik vad'. På 1500-talet börjar man använda dativ **hwem** som nominativ (Thors 1970:89). **Hwā(r)** har i yngre fornsvenska formen **h(v)ō** (Wessén 1962:109). I yngre nysvenska påträffas också formerna **hå** och **hō**. Formen **hō**, som motsvarar engelskans *who* levde ändå länge i högre stil; t.ex. i Gustav Wasas Bibel: *Hoo äro thesse?* (Wessén 1962:200). Den försvann förs under 1700-talet (Thors 1970:89 & Vennström 1941:108). I fornnorskan har en form **hū** funnits i konstruktion **hu ok ha** 'hur och vad' (Noreen 1923:320). I fornsvenskan träffas också formen **hū** som har utvecklats från D.sg.n. **hwī** (Noreen 1904:412-413). Edamålen har förvarat den gamla formen *ha* 'vad'.

Pronomenet vilken böjdes i fornsvenskan i fyra kasus och tre genus.

	m	f.	n.
Sg. N.	hwīlīkin	hwīlīkin	hwīlīkit
G.	hwīlīkins	hwīlīk(r)a	hwīlīkins
D.	hwīlīkom	hwīlike	hwīliko
A.	hwīlīkin	hwīlika	hwīlikit
Pl. N.	hwīlike	hwīlika	hwīlīkin
G.		hwīlīkra	
D.		hwīlīkom	
A.	hwīlika	hwīlik	hwīlikit

(Noreen 1904:416)

Hwīlikin var använt i den äldsta fornsvenskan. Andra former som var använda var **hwō(l)ifkin** som fick sin påverkan av **pōlikin**. I dialekterna påträffades former som **hwik(k)** - o.dyl. Hvilikin blir **hūlikin**; formen uppträder i mellansvenska och har också tagit påverkan av demonstrativpronomenet **pol(i)kin**¹. (Noreen 1904:415-416.) Förbindelse **lk** förvandlas till **kk** i dialekterna på 1350-talet. Denna utveckling sker t.ex i ord som **hulikin** >**hukkin** och **tholikin** > **thokkin**¹. (Noreen 1904:222.) Andra former var **hulg(h)**, i mellansvenska dialekter **holgh-** och **hokk-** och i andra dialekter **huk(k)-**. **Hukkun**, **hwilghen** och **hwikken** i neutrum **hwikke** träffas på mellansvenska tiden. (Noreen 1904: 415-416.) I nysvenska dialekter påträffar man **hocken** (Bergman 1972:78). Edamålet har bevarat det gamla genussystemet gällande interrogativa pronomen. I *hocken* är bortfall av **h** vanligt i värmländska dialekter (Kallstenius 1927:59). Formerna *vikken*, *vikka*, *vikke* liknar de forna varianterna akkusativ singularis **hwīlikīn**, **hwīlika** och **hwīlikit**. Edamålets *åkken* härstammar troligen från formerna **hukkun** och **hokk**. I ordförrådet i äldre nysvenska tid (1526- 1732) påträffas ord som är starkt dialektala. ”Horn skriver *håken* ‘vilken’, Karl XII *åcka Regementen* och *åckedera* ‘vilketdera’ *I will* ” (Bergman 1972:115). Edamålets interrogativa *åkken* har sin form redan i nysvensk tid och det har förvarats till i dag.

¹ Se 3.3 demonstrativa pronomen

3.4.3 Norska drag

Några norska dialekter har liknande interrogativpronomen som Edamålen. T.ex. för *åkken* 'vilken' använder man i Telemark och Østerdalen *håkken*, *håkke*, *hekke(n)*, *kveke(n)*. (Lie 1990:107) Under mellannorsk tid blev **hwat** oftast *kva*, men i östnorska *hå* och *å* (Skard 1967:153). I Sydostnorge användes också *håkken/hokken* som interrogativpronomen (Aasen 1965:172)

74. *Håkken* ska'n blonke tell? 'Vem ska man blinka till?'

Exempel 74 är från Trysil i östra Norge och där påträffas även former utan h t.ex. *åkken* (Lie 1990:107). Dessa former både i Edamålen och i norskan härstammar från en gemensam stam, troligen fornsvenska **hualkin**, fornorska **hualken**. Formerna används också som obestämda relativpronomen.

75. Det blir gæli *hokke* du gjør 'Det blir galet som/vad du gör'

Olika dialektala varianter som motsvarar fornnorskans **hve** och *hvat* 'vad' påträffas flera: *ke*, *ko*, *kå*, *ho*, *hå*, *å*. Speciellt i sydöstliga norska dialekter träffar man h-bortfall, t.ex. *å*. Vid t-bortfall kan **huat** bli **hua** jfr. nynorska dialektformer *hå*, *å*, *ka*, *kva* (Seip 1955:320). I materialet från Valdres påträffade jag varianten *ko* i adverbial betydelse 'hur'. Också exemplet från Ringerike används *hå* i adverbial betydelse (Lie 1990:109).

76. Ingen veit *hå* haran hopper 'Ingen vet hur haren hoppar' (Lie 1990:109)

77. *ko* djup'ø ho va (n.V) 'hur djup hon var'

Adverbiella ord som liknar Edamålens pronominella former påträffas i norska dialekter, sådana är *håssen*, *åssen* och *kossen*, (Knudsen 1967:96), se exempel 78. I Brandval finns också andra former som motsvarar Edamålens adverb, *hÖs* 'hur' i ex.79, och i Åsnes Finnskog påträffas varianten *hösse*.

78. *Åssen* karakterer fikk du? 'Hurdant betyg fick du?'

79. ...å sku sa att *hÖs* de hadde gått (n.B) 'och skulle se hur det hade gått'

80. *hösse* kaN-u væta de? (Å) 'hur kan du veta det?'

3.5 Indefinitiva pronomen

I detta kapitel undersöker jag de flesta indefinita pronomenen i Edamålen. Jag har utelämnat några, som t.ex. hela, varje, var och en eftersom de antingen är skriftspråksenliga eller saknas helt och hållet. Jag har tagit med de pronomen som skiljer sig mest från skriftspråket. Några av dessa, som t.ex. ingen, någon och annan, har bevarat sin forna genusböjning. Några skillnader förekommer också i uttalet och användningen. Annars skiljer sig pronomenen inte stort från skriftspråksformerna.

3.5.1 Nuvarande former

sg.	m.	f.	n.	pl.	
	en	e			'man'
	sjÖL, sjäLv, SaL			sjÖlve	'själv'
	nÖn	nÖa	nÖ, nÖt nÖköt, nÖe	nÖgre, nÖ	'någon, något, några'

sg.	m.	f.	n.	pl.	
	ingen	inga	inge	inga	'ingen, inget, inga'
	annen	anna	anne	andre	'annan'
	ingenting				'ingenting'
	hÖr/var				'var'
	vaTT				'vart'
	hÖSSin/vaSSin				'var sin'
	hÖranre/varanre				'varandra'

Edamålen använder alltid en istället för man. Skriftspråket använder man i subjektställning och en enbart som objekt. Edamålen överflödigt använder samma form, *en*, både i subjekt- och objektställning. Också *di* används ofta istället för *man*.

81. Jaa dä jod-*en* (B) 'Ja det gjorde man'
82. Da kunn *en* vare säker på at... (M) 'Då kunde man vara säker på att'
83. *En* gLömmer inte de som e viktigt för *en* (A)
'Man glömmer inte det som är viktigt för en'
84. di kalle dä konsjaLe (E) 'man kallade det kungsgärdet'

De indefinita pronomenen någon, ingen och annan böjs i tre genus i Edamålen. Alla dessa har tre skilda pronomen för varje genus. Pronomenet väljs efter substantivets genus det syftar på. I följande exemplen syftar pronomenen på maskulina substantiv gång, stol och duk och får maskulina former *nÖn*, *ingen* och *annen*.

85. Om du **a** sett dä *nÖn* gång. (B) 'Om du har sett det någon gång'
86. **Ha** ru hö**T** *nÖn* gång om däta? (E) 'Har du hört någon gång om detta?'
87. Finns dä *ingen* sto**L** å sette på? (A) 'Finns det ingen stol att sitta på?'
88. Dä **va** en *annen* duk **ja** hade da. (A) 'Det var en annan duk jag hade då'

De motsvarande feminina formerna är *nöa*, *inga* och *anna*. De förekommer alltid då man syftar på feminina substantiv, som i följande exemplen.

89. Di hade altti *nÖa* båL-i gåL-ane som di lånte tå varanre.
(B) 'De hade alltid någon (bort) i gårdarna som de lånade av varandra'
90. Se rä *va inga* sön åm döm. (B) 'Det var inte synd om dem'
91. Sätt e *anna* mösse på däj! (A) 'Sätt en annan mössa på dig!'

I exempel 89 är det frågan om en kvarn. Ordet är feminint i Brunskogsmålet och syftar därför på med den feminina formen *nÖa*. Också *sön* 'synd' och *mösse* 'mössa' är femininer.

Neutrumformerna *nÖe*, *inge* och *anne* liknar mest skriftspråkformerna. Det används som i skriftspråket i samband med neutrala ord och i konstruktioner som kräver neutral indefinit pronomen.

92. Å säte *nÖe* över (B) 'att sätta något över'
93. Dä e *inge* falit (A) 'Det är inget farligt'
94. Säj *nÖ anne* (A) 'Säj något annat'

Alla dessa former kan användas också substantiviskt, som i skriftspråket: *ta något om du vill, var det någon som kom?, ingen kan veta det, andra kan säga vad de vill osv.* Pronomenet man som alltid ersätts med en i Edamålen, kan också stå självständigt i substantivisk ställning. I dessa fall uppvisar den två genus, maskulinum och femininum: *en* och *e*. Samma former används som indefinita artiklar hos substantiver, liksom skriftspråkets en och ett.

95. Her står dä *en* som vill prate mä däj. (A) 'Här står det en (en man) som vill prata med dig.'
96. Så kom dä *e* som satte säj på dänna stoL-en (A) 'Så kom det en (en kvinna) som satte sig på denna stol(en).'

Pronomenen själv och andra används på samma sätt som i skriftspråket; det är bara uttalet som skiljer. Var har två varianter i Edamålen. Var har en äldre variant *hÖr*, som används ofta istället för var, men var används också. Däremot har den skriftspråksliknande neutrala formen *vaT* ingen äldre motsvarande variant. En äldre form *hÖT* finns, men den har blivit adverb, som i exempel 101. Konstruktionen var sin, var sitt har både en äldre och en yngre skriftspråkenlig variant *höSSin* och *vaSSIn*. Också varandra har två varianter en äldre *hÖranre* och en ny *varanre*. Konstruktionerna fungerar på samma sätt som den gör i skriftspråket.

97. *VaT* anne kronb*La* ska du nöppe bo*T* (A) 'Vartannat kronblad ska du plocka bort.'
98. Vi tog e limpe hÖr (A) 'Vi tog en limpa var.'
99. Å så fekk ungane ett va*Sitt* munspel å spele på (A) 'och så fick barnen ett var sitt munspel att spela på'
100. Kom nu sö få*Ni* en hö*Sin* Slekkepinne (A) 'kom nu så får ni en var sin slickepinne'
101. Hör*T* ska du gå så fin? (A) 'vart ska du gå så fin?'
102. Di tökkte at di hadde *SaL* se di red- sä (B) 'De tyckte att de hade själva så de redde sig'
103. **Ja** kunne jöre't bättre *sjäLv*! (A) 'Jag kunde göra det bättre själv!'
104. De va som *sjäLve* fan jek på törre lann (A) 'Det var som själva fan, gick på torra land.'
105. Di *andre*, va skulle di säje? (A) 'de andra, vad skulle de säga'
106. Di va när *hÖranre* (E) 'de var ofta hos varandra'
107. En stå **Där** å räter brannane på *varanre* (M) 'man står där och rättar brandarna på varandra'

I Edamålen används också en form *enan* 'varandra' som ursprungligen har betytt reciprocitet. Jfr. fornsvenskans **the älska hvar annan** och dagens skriftspråkliga varandra, talspråkliga varann. En likadan form finns i äldre danska och danska dialekter *enanden* 'den ene den andre'. (Wessén 1962:199.) I Arvika brukas formen *enan* för att syfta på talaren själv, som i exemplet 108:

108. En får att **SLite** *enan*! (A) 'Man får slita själv!'

3.5.2. Historisk utveckling

Vid fornsvensk tid böjdes någon i tre genus och fyra kasus.

	m.	f.	n.
Sg. N.	nokor	nokor	nokot
G.	nokors	nok(o)ra(r)	nokors
D.	nok(o)rum	nok(o)ri	nok(o)ru
A.	nokon	nok(o)ra	nokot
Pl. N.	nok(o)ri(r)	nok(o)ra(r)	nokor
G.		nok(o)ra	
D.		nok(o)rum	
A.	nok(o)ra	nok(o)rar	nokor

Ordet någon har uppstått ur flera sammansmälta ord. Det har utvecklats ur urnordiskans form ***ne wait ek hwariR** 'jag vet icke vem' (Wennström 1941:107). Edamålen har förvarat skillnaden mellan tre genus hos någon. Kasusböjningen är inte bevarat fram till i dag. Formerna i akkusativ singularis **nokon**, **nokora** och **nokot** liknar böjningen i Edamålen, som har *nÖn*, *nÖa* och *nÖe*.

Det indefinita pronomenet ingen hade likaså böjning i tre genus och fyra kasus.

	m.	f.	n.
Sg. N.	ängin	ängin	änkti, änti
G.	ängins	äng(inn)a	ängsins
D.	ängum	äng(inn)i	ängu
A.	ängin	änga	änkti, änti
Pl. N.	ängi	änga(r)	ängin
G.		äng(r)a	
D.		ängum	
A.	änga	änga(r)	ängin

(Wessén 1962:110-111)

Ingen har uppstått av en, med betydelsen någon, + negationspartikel **ghi(n)** och hade betydelsen 'icke någon' (Wennström 1941:107). En senare form var **ingin** som liknar den nutida formen mer. Edamålen har ärvt den gamla genusböjningen. Formerna **ängin**, **änga** och **änkti** i ackusativ singularis liknar formerna *ingen*, *inga* och *inge* i Edamålen.

3.5.3 Norska drag

Pronomenet man är litet använt i norska och danska dialekter. Det har i norskan hellre varit ett skriftspråksord. Ordet man används i både norskan och svenskan som subjekt i satsen, i andra ställningar används en. I norskt talspråk och norska dialekter använder man en eller ein istället för man. Samma tendens kan man se i Edamålen.

109. *En* får hjelpe sig selv når ikke andre vil hjelpe *en*. 'Man får hjälpa sig själv när ingen vill hjälpa en' (Knudsen 1967:96)
 110... so ser *en* ei stor veen Bygd (n.H) 'Så ser man en stor vacker bygd.'

Gemensamt med norska dialekter har Edamålen också genusböjning hos indefinitpronomenen. Norska dialekter har femininformen av nokon: *noka*, *noa*, *nåa* och också av ingen: *inga* (Knudsen 1967:101). Likadan genusböjning påträffades i det östnorska materialet; *nåa* betecknar feminint genus, *nåe* neutralt och *nån* maskulin genus. Annan och ingen är brukt både som adjektiviskt och substantiviskt i norskan som också i svenskan. Dessa pronomen har böjning i tre genus. Formerna *ingi* (n.) och *inga* (f.) blev accepterade sidoförmer 1917 och också annan blev böjd efter detta mönster *anna* (f. och n) i nynorskan (Beito 1970:256-257). Östnorska dialekter böjer också annan och ingen i tre genus såsom Edamålen.

111. De dåmm ha'de vörte vari *nåa* mennisje der (nB) 'där de hade varit fanns det inte någon människa'

112. Dåmm hadde *nåe* meir der (n.B) ‘de hade något mer där’
 113. ... itte drikke *nån* dramm (n.B) ‘inte dricka någon sup’
 114...de var *nåe* anne (n.B) ‘det var något annat’

Pronomenet själv liknar Edamålen's former till uttalet och pluralisböjning:

- 115...Så'n *SäLv* (n.R) ‘såg han själv’
 116...ettersom dåmm *SoLve* ville... (n.B) ‘eftersom de själva ville’
 117...so maa e *sjöl* passe Bödn'e (n.H) ‘så måste hon själv passa barnen’

Östnorskans var sin liknar mycket Edamålen's form *höSSin*.

- 118...så skær di få *hÖrsinn* dramm'tå fLæsken mine (n.B)
 ‘så ska ni få en var sin sup ur min flaska’

Formen enan som träffas i Edamålen belagde jag också i Romeriket.

119. så satt dåmm der å gLodde på *enan* (n.R) ‘så satt dom där och stirrade på en’

4. SUBSTANTIVBÖJNINGEN I EDAMÅLEN

4.1 Inledning

I detta avsnitt ska jag behandla böjningen av substantiv i Edamålen. Jag undersöker appellativer, inte proprier (egennamn), men jag kallar appellativerna allmänt för substantiv. Såsom i fråga om pronomen indelar Edamålen substantiven i tre genus. Fornsvenskan hade också kasusböjning, men den har inte bevarats i Edamålen. Dialekterna har numera bara två kasus,

grundform och genitiv, såsom också skriftspråket. Jag indelar substantiven enligt genus i maskuliner, femininer och neutrer. Jag försöker också redogöra för genusindelningen och ger en avsikt om kategorierna med olika genus. Jag lämnar också en överblick om det fornsvenska böjningssystemet och hänvisar till det där jag finner liknande former hos substantiven i Edamålen. Jag grupperar substantiven i olika deklinationer. Mitt material består av belagda substantiv från Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog. Som hjälp använder jag proseminariearbetet av Gustafsson 1971, vilket behandlar substantivböjningen i Arvika-målet och uppsatsen av Engström 1937 om målet i Eda. Antalet substantiv är ganska litet i mitt material, varför jag måste till stor del ty mig till Arvika -målet, om vilket jag får också information av min mor.

4.2 Fornsvenskt böjningssystem

Under medeltiden var substantivböjningen mera komplicerad. I fornsvensk tid delades också substantiven in i deklinationer, efter ordstammarna. Det fanns flera stamgrupper: a-stammar, o-stammar, i-stammar, u-stammar, n-stammar, nd-stammar och r-stammar. Substantiven böjdes i fyra kasus: nominativ, dativ, akkusativ och genitiv som också adjektiven och pronomenen. Kasusändelserna tillades direkt till stammen. Substantiven böjdes också enligt ”starkt” eller ”svagt” mönster. Den svaga deklinationen omfattade n-stammar och den starka alla övriga. Böjningsmönstren ordnades efter genus maskulinum, femininum och neutrum. Till starka maskuliner hörde:

a-stammar med underavledningar ja- och ia-stammar alla med pluralisändelse på -ar, t.ex. (a) **fisker**, **skor**, (ja) **väver**, **bäkker**, (ia) **örir** ‘öre’;

i-stammar som **rätter** och u-stammar som **sun** ‘son’ båda med pluralis på -ir; rotnomina **foter** ‘fot’, r-stammar **fapir** ‘fader’ och nd-stammar **bondi** ‘bonde’ alla med pluralis på -r.

Till starka femininer hörde: o-stammar med underavdelningarna jo- och io-stammar som fick pluralis på -ar t.ex. (o) **graf, bro** (jo) **mö**, (io) **öx** 'yxa';
i-stammar som **färþ**, som fick pluralis på -ir;

rotnomina som **bok, ta** 'tå', **lus** och r-stammar som **moþir**, vilka fick pluralis på -r.

Till starka neutrer hörde a-stammar som **barn, knä, hovuþ**, ja-stammar som **nät** och ja-stammar som **kväþi**, dessa fick ingen pluralisändelse. (Wessén 1962:88-93.)

Stark maskulinum på -ar böjdes som i följande; enligt detta mönster böjdes de flesta enstaviga maskuliner.

Sg. N. fisk -er	Pl. N. fisk-a(r)
G. fisk-s	G. fisk-a
D. fisk-i, fisk	D. fisk-um
A. fisk	A. fisk-a

Substantivböjningen hos femininer böjdes ofta som följande **graf** (o-stam), flera (i-stammar) har ändå -ir i pluralis.

Sg.N. graf	Pl.N.&A. grav-a(r)
G. grav-a(r)	G. grav-a
D. grav-u, graf	D. grav-um
A. graf	

Den starka neutruböjningen är t.ex. som i följande. De flesta två-och flerstaviga böjs som **äpli**.

Sg. N.&A. äpli	Pl. N.&A. äpli
G.äpli-s	G. äpl-a
D. äpl-i	D. äpl-um

Ett exempel för den svaga böjningen hos maskulinum; speciellt substantiven på -ari böjdes som i följande:

Sg. N. logh-i	Pl. N.logh-a(r)	Sg. N. domar-i	Pl. N. domar-a(r)
G.D.A. logh-a	G. logh-a	G.D.A. domar-a	G. domar-a
	D.logh-um		D. domar-um
	A.logh-a		A. domar-a

Exempel på svag feminin böjning; flera femininer på -a böjs som följande

gata

Sg. N. gat-a

G. D. A. gat-u

Pl. N.A. gat-u(r)

G. gat-na, gat-u

D. gat-um

Exempel på svaga neutrala substantiv; enligt följande mönster böjs även **øra**,

nysta, hierta

Sg. N. G. D. A. øgh-a

Pl. N. A. øgh-un

G. øgh-na

D. øgh-um (Wessén 1962:86-94.)

Redan under äldre fornsvensk tid började det gamla böjningssystemet förenklas. Detta gäller speciellt genitivändelsen. Genitiven hade två ändelser -ar och -s. Hos maskulina i- och u-stammar ersätts -ar med -s. T.ex. **sonar** blir **sons**. I dativ singularis försvinner ändelsen -i hos starka substantiv. Fyra kasus blir ersatt med två: grundform och genitiv, som i dagens svenska. Hos svaga maskuliner och femininer uppehålls skillnaden i bestämd och obestämd form. Några svaga maskuliner skiljer mellan nominativ och akkusativ än idag i några områden som i Roslagen och i övre Dalarna. t.ex. nominativ *skole*, akkusativ *skola*, dock inte i Värmland.

Svaga maskuliner nominativ på -e har förallmänligats i götamål och i mellansvenska mål: *skugge*, *blomme*, *skole*. Dessa ord har i vissa dialekter också bytt genus till femininum. Detta gäller också Edamålen. - De svaga femininerna slutar på -a i götiska och mellansvenska mål som *gata*, *gumma*, *kråka* och *källa*, medan de i uppsvenska, norrländska och östsvenska mål slutar på -u eller -å t.ex. *gatu*. 1500-talets bibelspråk har en konservativ ordböjning. I Gustav Vasas Bibel står gamla former vid sidan av dom nya, men fyrkasusystemet uppehålls principiellt. I litteraturen och poesin på 1600-talet påträffas en böjning som liknar den nutida: sg. *fisk*, *fisken*, *fiskar*, *fiskanar*, -*aner*, -*arne*, -*arna*. Så böjdes maskuliner och femininer på -ar, -er, -or. Under 1700-1800-talen försökte -ne, -na fördelas, -ne för maskuliner

och -na för femininer t.ex. *skogarne*, *grafvarna*. Uppsvenskan har bevarat maskulina former på -a, t.ex. *backa*, *tima*, medan götiskan och mellansvenskan har -e: *backe*, *timme*. Grundform på -a hos femininer blir vanligare i nysvenskan istället för den gamla oblika formen på o. Den förekommer idag i endast gamla uttryck: *i hans närvaro*, *å sido*. I äldre nysvenska böjs orden som nuförtiden, men under 1600- och 1700- talet förekommer i poesi pluralis på -ren t.ex. *gästren*, *tidren*, dessa är analogibildningar efter forna *föttren*, *händren*. De motsvarar dagens dialektala former på -(e)ra: *föttera*, *hännera*, *prästera* som i vissa Värmlandsmål. Många svaga maskuliner som har fått den gamla ackusativformen på -a till grundform, har i riksspråket anslutit sig till böjningsgruppen gata, gator och har bildat en pluralis på -or t.ex. skugga, blomma, penna, skola och har således kommit att sammanfatta med de gamla femininerna. Också i motsatt riktning fungerar det: gamla *reglor*, *gångor*, *färgor* har ersatts med former på -er. Substantiv med stam på lång vokal fick i fornsvenskan en pluralis på -r som **sko**: **skor** etc. Efter mönstret av **fisk**, **fiskar** bildades ett mönster på -ar t.ex. **tijme**- **tijmar**. Även idag finns det kvar former på -r skor, klor, kor, tår. Den bestämda formen hos maskulinum har egentligen kvar långt n (som inte stavas) med förkortad vokal i ord som skon, byn, sjön, snön, bron, kon, ån. I dialekterna påträffas *broa*, *koa*, *åa*, som t.ex. i Edamålen. (Wessén 1962:168 - 180.)

4.2 Genusindelningen i Edamålen

Svenska skriftspråket indelar substantiven i två genus, realgenus en och neutrum ett. Flera andra indoeuropeiska språk, t.ex. tyskan, ryskan och norskan indelar dem i tre genus. Det gör också ett stort antal svenska dialekter bland andra Edamålen. Det finns ingen logisk regel varför man indelar somliga ord i maskuliner och andra i femininer och neutrer. Det går ändå att kategorisera orden på något sätt. Som källa använder jag Beito (1970) som behandlar genusindelningen i nynorskan, jag delar in orden efter samma mönster.

Genusindelningen i Edamålen och norskan visade sig stort sett motsvara varandra, med några avvikelser.

Ord för människor får vanligen sitt genus enligt det naturliga könet. Bror är ett maskulint ord medan syster är feminint. Ord som kan användas för båda könen har oftast maskulint genus som t.ex unge, make, gäst och flera yrkesbeteckningar som tandläkare, kontorist, lärare, forskare. Ofta använder man för sådana ord andra medel att få fram det naturliga könet; man talar om lärarinna och maka, och skiljer mellan manlig och kvinnlig. Ordet människa är ändå feminint och får pronomenet hon; när man vill skilja på könen talar man om män och kvinnor. Det finns också flera neutrala substantiv som används om personer som barn, folk, syskon, fruntimmer 'kvinna', biträde, råd. Också vid dessa benämningar måste man skilja på könen på andra sätt. Djurord finns i tre genus, men de flesta är maskuliner. Ord som björn, hund, katt, älg, antilop, orm, häst är maskulina och kan användas som artnamn. Dessa ord har feminina varianter för att beteckna det kvinnliga könet t.ex. lejonhona, björnhona, älgko, tik 'hundhona', katta, mar 'sto, hästhona'. Vissa djurord är ändå feminina som t.ex mygga, gädda, ödlå, väså, svalå, fluga, skata, padå. Det verkar som om feminina djurord betecknar mindre djur medan maskulinum betecknar större. Detta påstående är ändå inte vattentät; ord som mask, skalbagge, spindel och sparv är maskulina. Några neutrala djurord finns det också. Sådana är skriftspråkets ett släktade ord som lamm, får, bi, svin och lejon.

Växtord är oftast maskulina eller feminina. Maskulina växt och trädnamn finns ändå mest som hägg, alm, lönn, bök. Det finns flera feminina trädnamn som de vanligaste och viktigaste arterna björk, ek, fura, tall, gran och asp. Namn på kulturväxter som havre, råg, potatis, kål, hamp är maskulina medan ärta, morot, gurka är feminina. Bär och frukt är ofta neutra: äpple, påron, smultron, hallon, lingon, men det finns också maskulina frukt- och bärnamn som

jorgubbe och exotiska frukter som är nyare ord i svenskan appelsin, banan, melon.

Ord som betecknar livlösa ting omfattar alla tre genus. Det finns inga klara regler för olika genus men vissa kategorier är för det mesta förknippade med något visst genus. Ämnesnamn är i stort sett neutrala som t.ex. blod, glas, järn, kol, papper, salt, socker, men det finns också maskulina ämnesnamn som koppar, mässing, ved, sten, grädde och feminina mjölk. Namn för verktyg är ofta maskulina: hake, hammare, kniv, krok, spade, men det finns också feminina som yxa, hacka, harv, tång och neutrala huggjärn, spett. Ord av höjder är ofta maskulina som kulle, ås, kam, topp, spets. Undantag är neutreterna berg och fjäll. Ord för jordstycken är både feminina och maskulina t.ex. hage, åker, maskulinum och mark, femininum. Ord som betecknar hål eller fördjupningar är oftast feminina, t.ex. grav, grop, men det finns också maskuliner som t.ex. dal. Namn på sjukdomar är både feminina och maskulina. T.ex. påssjuka, mässling och röda hund är maskulina och hosta, klåda, förkylning, snuva är feminina. Ord av andra ordklasser som citatord har neutralt genus t.ex. ett kort nej, ett men. Också namn på bokstäver har neutralt genus: pricken över i:et, det stora a:et, men ordet bokstav är ett maskulinum.

Ord indelas i olika genus också efter ordformen såsom man indelade i fornsvenskan efter ordstammarna. Suffixen -al, (kardinal), -el, (himmel), -are, (ljugare), -ling, (yingling), -nad, (månad) är maskulina. Också neutrala ord på -al och -el påträffas t.ex. hospital och segel. Feminina suffix är -lös, -erska, (städerska), -inna (värninna), och -het (frihet). Neutra suffix är -dom och -eri. Suffixet -ing är både maskulint och feminint. Ord på -ing som betecknar människor är vanligast maskulina t.ex. hövding, viking, islänning. Avvikande från denna regel är feminina drottning och käring. Verbala avledningar på -ing är oftast feminina t.ex. skrivning, byggning, målning. Suffixet -ning omfattar mest femininer t.ex. stigning. Självständiga ord som används som

suffix är -dom, -lek, -skap. Suffixet -lek är maskulint t.ex. kärlek och storlek. Suffix -dom förekommer också i flera maskulina ord som kristendom och barndom. Ord på -skap är oftast neutrala t.ex. sällskap, landskap.

Lånord får vanligen bara en-genus d.v.s. maskulinum, men ibland också ett-genus efter det mönster som skriftspråket ställer. En-ord uppfattas ofta som maskuliner speciellt om ordet har ett maskulint suffix som -are, eller -er t.ex. boksare, partner, sprinter. Ord på -ing uppfattas ofta som femininer på grund av det feminina suffixet t.ex. camping. På samma sätt får ord på -eri neutralt genus t.ex. penteri. Nya lånord böjs normalt inte efter gamla dialektala mönster, men det finns stundom avvikelser. Jag har påträffat själv en gång formen *e pizze* 'en pizza'. Här har grundformen pizza uppfattats som ett femininum i bestämd singularis och därefter har ordet böjts efter feminint mönster i obestämd form. Denna företeelse kan inte generaliseras, eftersom det kan vara ett individuellt fall, men kan även vara vanligt i dialekterna.

Edamålen har kanske strängt bibehållit samma genus som fornsvenskan hade, men det finns också avvikelser t.ex. substantivet ö som i fsv. var femininum vacklar i Edamålen mellan maskulinum och femininum.

4.3 Maskulina substantiv

I Edamålen har man ett tämligen enkelt böjningssystem för substantiven. I Arvika, Brunskog och Mangskog träffas så gott som samma böjning hos substantiven. Eda uppvisar något avvikande former. I Arvika-målet bildas pluralis endast på två sätt hos maskuliner (Gustavsson 1971). Detta gäller också de övriga orterna. Hos maskulina substantiv kunde jag belägga ett böjningsmönster enligt vilket den största delen av maskuliner böjs. Från regeln finns några undantag. Jag delar in substantiven i Edamålen i tre deklinationer, som indelas vidare i olika böjningsgrupper. Deklinationerna följer

genusindelningen: deklination 1 består av maskuliner, deklination 2 av femininer och deklination 3 av neutrer. De obestämda artiklarna är respektive en, e och ett.

Deklination 1

Paradigm

skog: en skog, skogen, skoger, skogane

Största delen av substantiven i Edamålen har en likadan pluralisböjning; detta gäller både maskulina och feminina substantiv. För riksspråkets -ar, -or heter det alltid -er i obest.pl. Detta gäller alla de undersökta orterna. Under nysvensk tid försvagas -or till -er i götiska och mellansvenska mål, t.ex. gater, flicker (Wessén 1962:142). Ändelsen -er påträffas redan i fornsvenskan hos flera maskuliner (Wennström 1941: 97). Denna företeelse har bevarats i Edamålen hos både maskuliner och femininer. De flesta maskulina orden har best.pl. på -ane. Under 1500-talet förekommer flera former för best.pl; den regelbundna *fiskane* som ursprungligen var nominativ, och *fiskana* som ursprungligen var akkusativ. Redan i början av 1600-talet används *hästarne*, *hästarna*, i bibeltexten, medan mellansvenskt talspråk hade *hästane*, *hästana*. (Wessén 1962:169.) Dessa former, speciellt ändelsen -ane, lever alltså kvar i Edamålen.

Ändelsen -era som i *hästera* används södra Värmland vid Vänerkusten och det håller på att sprida sig över hela Värmland i både maskulina och feminina ord. Gustafson (1971) har behandlat ordböjningen i Arvikamålet och särskiljer en dialekt som talas i Arvika stad. Det finns skiljaktiga pluraländelser i staden och på landsbygden. Den vanliga ändelsen hos maskulina substantiv på landet är -ane medan staden har -era. Den renaste dialekten har fortfarande ändelsen -ane i best.pl.m., men dialekterna håller på att gå över till -era. Ändelsen -era stammar från 1600-talets former föttren, händren (Wessén 1962: 176). Engström (1937) och Kallstenius (1927:153) har belagt något avvikande

maskulina best.pl.-former i Eda. Ändelsen är -ene. Jag kunde inte belägga sådana former i mitt material från Eda. De övriga formerna är lika.

gÖbe, gÖben, gÖber, gÖbene 'gubbe' (E)

Motsvarande ord i andra Edamål böjs:

gÖbe, gÖben, gÖber, gÖbane

Enligt paradigmet på sidan 66 böjs följande kategorier av maskulina substantiv:

1. Enstaviga maskuliner på konsonant

<u>gång</u> :	en gång, gången, gånger, gångane
<u>häst</u> :	en häst, hästen, häster, hästane
<u>väg</u> :	en väg, vägen, väger, vägane
<u>arm</u> :	en arm, armen, armer, armane
<u>varg</u> :	en varj, varjen, varjer, varjane
<u>båt</u> :	en båt, båten, båter, båtane
<u>spis</u> :	en spis, spisen, spiser, spisane
<u>duk</u> :	en duk, duken, duker, dukane
<u>ost</u> :	en ost, osten, oster, ostane
<u>katt</u> :	en katt, katten, katter, kattane

Till denna kategori hör substantivet höst som böjs normalt enligt paradigmet, men jag träffade två varianter i best.pl. i Brunskogsmålet: *höstane* och best.pl. *höstan*. I dialekterna påträffas också pluralis på -era. I Brunskog påträffade jag formen *kröttera* 'kreaturen'. Denna substantiv används alltid i pluralisform; obest.pl. är *krötter*. En annan variant belagdes också på samma ort *kröttra*.

<u>stol</u> :	en stoL, stoN, stoLer, stoLane (best.sg. även stoLen)
<u>gång</u> :	en gåL, gåN, gåLer/gåDer, gåLane
<u>karl</u> :	en kär, käN, kärer, kärane
<u>björn</u> :	en bjöN, bjöN, bjöner, bjönane (även best.sg. bjöNen)

I dessa fall har artikelvokalen synkoperats av artikelvokalen, eller efter dental konsonant. Detta är gemensamt för norra och mellersta Sverige. (Thors 1970:87.) Maskulina synkoperade best.sg.-former var mycket vanliga på 1600-talet särskilt i poesi, t.ex. *gåln*, *skåln* (Wessén 1962:157). Dentalt n-ljud efter r

och L blir supradentalt eller kakuminalt n som i *käN* 'karlen' och *fögeN* 'fågeln' (Engström 1937). Också i andra sammanhang finns synkoperade former t.ex. *bötn* (M) 'botten'. I Eda har också stol en speciell form i best.pl. *stoNe*.

I värmländska dialekter påträffas några maskulina former i obest.sg. på -a, i substantiv som riksspråket slutar på: -nad och -on. Dessa är ganska få:

skillnad: SöNa, SöNan (denna form hör inte till Edamålen.) (Kallstenius 1927:150).

morgon: mÖra, mÖran

I singularis maskulinum förekommer också substantiv som i bestämd form får vokalförlängning.

hund: en hunn, hun, hunner, hunnane

kväll: en kväll, kväl, kväller, kvällane

best.sg. hos hund även *hunnen* och kväll *kvällen*

2. Enstaviga maskuliner som slutar på vokal

by: en by, byn, byer, byane

sko: en sko, skon, skor, skonna/skora

sjö: en sjö, sjönn, sjöer, sjöane

snö: snö, snönn

Sko har från paradigmet en avvikande böjning. Substantiv med stam på lång vokal både i maskulinum och femininum fick i fsv. pluralis på -r. Efter mönstret av fisk, fiskar blev pluralis ändelsen -ar, men några substantiv bevarade pluralis på -r i obestämd form pluralis och -n i bestämd form t.ex. kor, bor, vrår, tår; kon, bon, vrån, tån. (Wessén 1962:178.)

3. En speciell kategori utgör de maskulina yrkesbenämningarna på -are

fiskare: en feskar, feskeN/feskaN, feskare, feskane

läkare: en läker, läkaN/läkeN, läkare, läkrane

Ord på -are böjdes ursprungligen i fornsvenskan som svaga maskuliner, men redan i äldre nysvenskan böjdes de på samma sätt som nu.

Sg. domare	best. domaren
Pl. domare	domarenar/ domar(e)na

Norrländskt och svenskt talspråk har best.sg. på -n, som *murarn*, *sotarn*, *skräddarn*. (Wessén 1962:172.) På likadant sätt böjer också Edamålen i-frågavarande substantiv. I Edamålen uttalar man inte n-ljudet som i skriftspråket t.ex. i *fiskarna*. Läkare har utvecklats av fsv. **lækiare** och av äldre **lækir** (Wessén 1958: 106). Den senare formen **lækir** liknar Em. *läker*.

4. Tvåstaviga maskulina substantiver på vokal böjs på samma sätt som föregående.

<u>gubbe</u> :	en gÖbbe, gÖbben, gÖbber, gÖbbane
<u>pojke</u> :	en pÖjk, pÖjken, pÖjker, pÖjkane
<u>hage</u> :	en hage, hagen, hager, hagane
<u>onge</u> :	en onge, ongen, onger, ongane
<u>hane</u> :	en hane, hanen, haner, hanane
<u>näve</u> :	en näve, näven, näver, nävane
<u>kälke</u> :	en tjäLke, tjäLken, tjäLker, tjäLkane

5. Tvåstaviga maskuliner på konsonant

<u>nyckel</u> :	en nökkeL, nökkeN, nöckLer, nöckLane
<u>pudding</u> :	en puding, pudingen, pudinger, pudingane

Det finns dock maskuliner på -ing som *pudding*; i Brunskog uttalas det men lång vokal: *puding*.

Gustavsson (1971) har påträffat också metates hos vissa maskulina substantiv i Arvika-målet i best.sg. Brunskog och Mangskog har samma former (Kallstenius 1927:144) också Eda har samma former t.ex. ände. Metates ger ett

starkt tryck på första stavelsen i best. singuklaris form, t.ex. séel. Slutartikeln i best pl. är ändå den samma; -ane.

<u>hare</u> :	hare, haern, harer, harane
<u>sele</u> :	sele, seel, seler, selane
<u>kulle</u> :	kulle, kuel, kuller, kullane (Gustavsson 1971)
<u>skola</u> :	skole, skoN, skoLer, skolane
<u>måne</u> :	måne, mån
<u>stolle</u> :	stÖlle, stÖl, stÖller, stÖllane (Kallstenius 1927: 144 -149)
<u>ände</u> :	änne, äen, änner, änne

Också andra liknande korta former finns som *an* (áan) (E) 'annan' och *el* (éel) (M) 'elden'.

En grupp maskuliner hör till deklination 5. De är maskuliner som får omljud. Dessa har behandlats samt femininer med omljud på sidan 75.

4.3 Feminina substantiv

Feminina substantiv har en säregen böjning. Det mest kännetecknade för den är den obestämda artikeln e t.ex. *e tavLe* 'en tavla' och best.sg på -a t.ex. *tavLa* 'tavlan'. Denna företeelse har kommit till när n har fallit i trycksvag stavelse och i slutet på trycksvaga ord som en > e, min > mi och gatan > gata. Denna utveckling är gemensam för flera dialekter i Sverige. (Wessén 1962:155) Pluralis hos femininer liknar stort den maskulina böjningen i pluralis; obst.pl. är -er och best.pl. är -ane men delvis också -ene. Hos femininerna har jag belagt ett böjningsmönster.

Deklination 2

Paradigm

flicka: e fLecke, fLecka, fLecker, fLeckane/fLeckene

Böjningen i best.pl. är något olika på de olika orterna. Brunskog och Mangskog har ändelsen -ane i best.pl. hos femininer, medan Arvika och Eda har -ene. I de följande böjningsmönstren har jag endast satt ut -ane. För övrigt har alla orter samma böjning av hos feminina substantiv. Ändelsen -era brukas mer och mer även på dessa orter för best.pl. hos femininer. T.ex *fLeckera*.

På detta sätt böjs följande grupper.

1. Femininer på -ing:

<u>ordning</u> :	e åning, åninga, åningar, åningane
<u>begravning</u> :	e begravning, begravninga, begravn timer begravningane
<u>tidning</u> :	e tining, tininga, tining er, tiningane
<u>hälsning</u> :	e hälsning, hälsninga, hälsning er, hälsningane
<u>försäk ring</u> :	e föSäk ring, föSäk ringa, föSäk ring er, föSäk ringane
<u>slaktning</u> :	e slaktning, slaktninga, slaktning er, slaktningane

Till -ing kategorin måste också kärring räknas även om Edamålen använder en avvikande form av ordet:

kärring: e kärke, kärke, kärke, kärke.

En liknande form har jag belagt i östnorska dialekter.

2. Enstaviga som slutar på konsonant

<u>kvarn</u> :	e kvarN, kvaNa, kvaNer, kvaNane
<u>tid</u> :	e ti, tia, tider, tidane/tiane
<u>stång</u> :	e stång, stånga, stånger, stångane
<u>mus</u> :	e mus, musa, möss, mössa
<u>nål</u> :	e nåL, nåLa, nåLer, nåLane
<u>vägg</u> :	e vägg, vägga, vägger, väggane
<u>dörr</u> :	e dörr, dörra, dörrer, dörrane (i sg. också e dör, dörra)
<u>grind</u> :	e grinn, grinna, grinner, grinnane

Pluralis är ej belagt hos:

<u>mjölk</u> :	mjöLk, mjöLka
<u>jord</u> :	e joL, joLa

värld: e va**L**, va**La**
sol: e so**L**, so**La**

3. två- eller flerstaviga femininer på -e

ruta: e rute, ruta, ruter, rutane
stuga: e stuge, stuga, stuger, stugane
kyrka: e tjörke, tjörka, tjörker, tjörkane
människa: e männi**Se**, männi**Sa**, männi**Ser**, männi**Sane**
blomma: e b**Lomme**, b**Lomma**, b**Lommer**, b**Lomme**
rotta: e rötte, rötta, rötter, röttane
gädda: e gädde, gädda, gädder, gäddane
höna: e höne, höna, höner, hönane
vecka: e vecke, vecka, vecker, veckane
sida: e sie, sia, sier, siane
socka: e socke, socka, socker, sockane
hjärna: e jäne, jäna, jäner, jänane

Substantivet kvinna som annars skulle hamna i denna kategori brukar sällan användas i Edamålen, man har helst andra benämningar som *fruntimer*, *kvinnofolk* och *e*. Kvinna är genitivform av det forna ordet **kona**, som också tycks leva kvar i Edamålen: *kÖna*. Detta ord har en något nedsättande betydelse.

4. tvåstaviga femininer på konsonant

smörrgås: e smörrgås, smörrgåsa, smörrgåser, smörrgåsane
syster: e syster/ söster, söstra/söster, söstrer, söstrane
dotter: e dotter, döttera, döttrer, döttrane
axel: e aksel/**akSL**, **akSLa**, **akSLer**, **akSLane**

5. enstaviga som slutar på vokal

ko: e ko, koa, kor, kora/konna
bro: e bro, broa, broer, broane
å: e å, åa, åer, åane
ö: e ö, öa, öer, öane/öne/öne

Denna kategori har ganska många olika varianter i best.pl. Ordet ö böjs i Brunskog och Mangskog som *öane*, som *öene* i Eda och *öne* i Arvika. I Arvikatrakten träffas också en maskulin variant till ö som böjs som följer: *en ö, ön, öer, öane*. Dialekten i Brunskog varierar på best.pl. böjning hos ko; både varianterna *kora* och *konna* träffas. Andra dialekterna har troligen formen *konna*.

En grupp femininer får omljud i pluralis. De har jag behandlat i deklination 5 med maskuliner med omljud på sidan 75.

4.4 Neutrala substantiv

Jag kunde belägga två böjningsmönster hos neutrer.

Deklination 3.

Paradigm

år: ett år, åre, år, åra

Enligt paradigmet böjs följande substantiv:

1. enstaviga neutrer på konsonant:

<u>slut</u> :	ett Slut, Slute, Slut, Sluta
<u>hemm</u> :	ett hemm, hemme, hemm, hemma
<u>löv</u> :	ett löv, löve, löv, löva
<u>ord</u> :	ett ord/oL, orde/oLe, oL, oLa
<u>golv</u> :	ett gÖLv, gÖLve, gÖLv, gÖLva
<u>hus</u> :	ett hus, huse, hus, husa
<u>skepp</u> :	ett sjepp, sjeppe, sjepp, sjeppa
<u>tak</u> :	ett tak, take, tak, taka
<u>lock</u> :	ett löck, löcke, löck, löcka
<u>ljus</u> :	ett jus, juse, jus, jusa
<u>troll</u> :	ett tröll, trölle, tröll, trölla
<u>torn</u> :	ett torn, torne, torn, torna
<u>håll</u> :	ett hÖL, hÖLe, hÖL, hÖLa
<u>bord</u> :	ett boD, boDe, boD, boDa

barn: ett barn, barne, barn, barna

2. tvåstaviga på konsonant

smultron: ett smutron, smultrone, smultron, smultrona

fönster: ett fönster, fönstre, fönster, fönstra

lakan: ett lakan, lakane, lakan, lakena

3. enstaviga som slutar på vokal

bo: ett bo, boe, bo, boa

Denna deklination har i obest.pl. samma form som i obest.sg, t.ex. *bo-bo*.

Tvåstaviga neutrala substantiv på vokal får ingen bestämd slutartikel i singularis, neutrer på konsonant får *-e* (Gustavsson 1971). T.ex. *ett lakan, lakane* 'lakan'. Av regeln avvikande substantiv är de få enstaviga neutrer på vokal med best.sg. *boe*. Bestämd pluralis får alltid ändelse *-a* hos neutrala substantiv. Detta gäller också deklination 4. Somliga substantiv har synkope som t.ex.

fruntimmer: ett fruntemer, fruntemre, fruntemer, fruntemra

havel: 'solv' ett havel, havle, havel, havla (Gustavsson 1971)

tecken: ett tecken, teckne, tecken, teckna

Hos fruntimmer träffas också en annan variant i best.pl. som har tagit efter böjningsmönstren för maskulina och feminina substantiv: *fruntimane*.

Deklination 4.

I fjärde deklinationen är de tre första formerna lika. Till denna deklination hör följande kategorier:

1.en - och tvåstaviga som slutar på *-e* eller annan vokal

ställe: ett ställe, ställe, ställe, ställa

äpple: ett äppLe, äppLe, äppLe, äppLa

<u>dike</u> :	ett dike, dike, dike, dika 'dike'
<u>öga</u> :	ett öge, öge, öge, öga
<u>öra</u> :	ett öre, öre, öre, öra
<u>knä</u> :	ett knä, knä, knä, knäa

Mellan orterna fanns inga skillnader i deklinationen hos neutrala substantiv. Alla neutrer böjs enligt dessa två mönster.

Deklination 5

1. maskuliner med omljud i pluralis

<u>and</u> :	en and, anden, änder/änner, ännra
<u>bror</u> :	en bror, bron, bröder, brödrane
<u>bonde</u> :	en bonne, bonnen, bönnner, bönnane/bönnrane
<u>fot</u> :	en fot, foten, fötter, föttrane

Dessa substantiv har oregelbunden böjning med omljud som också skriftspråket har. Best.pl. av 'and' avviker från den maskulina böjningsregeln ovan. Det är ett gammalt femininum. Best.pl. avviker från den maskulina böjningsregeln ovan. Substantivet fot har i Eda avvikande böjning; best.pl. form heter *fätne*. (Kallstenius 1927:155) Ordet bror har en speciell form i obest.pl. i Arvika: *brör*. Dialekterna bildar i vissa substantiv omljud i pl. även om skriftspråket inte har det, t.ex.

<u>åker</u> :	en åker, åke ^N , äkrer, äkrane (Gustavsson 1971)

Omljud förekommer även i singularis t.ex. *bättn* (E) 'biten' och *hämmre* (M) 'hammare'.

2. Femininer med omljud i pluralis

<u>tå</u> :	e tå, tåa, tär, täna
<u>bok</u> :	e bok, boka, bökker, bökkrane/bökkane/bökkene
<u>hand</u> :	e hann, hanna, hänner, hännane
<u>klo</u> :	e kLo, kLoa, kLör, kLönna
<u>rاند</u> :	e rann, ranna, ränner, rännane

Hand, bok och rand får omljud i pluralis som även skriftspråkets former. Det finns några feminina substantiv som bildar omljud i pluralis avvikande från skriftspråket, sådana är t.ex. tå och klo. Tå får omljud i pluralis på alla orterna; från Eda saknas belägg (Kallstenius 1927:156). Klo har också en variant böjning utan omljud: e kLo, kLoa, kLor, kLora/kLonna. Inom denna kategori finns många avvikande böjningsformer. Ordet bok heter i Eda och Arvika *bökkene* men som *böckrane* i Brunskog och Mangskog. I Arvika träffas dessutom formen *bökkane* i best.pl. Enligt detta mönster torde också hand böjas:

hand: e hann, hanna, hänner, *hännrane/ *hännane/*hännene.

Även hos femininer förekommer metates i Arvika-målet t.ex. *fjärer-fjärne*, *kvarner- kvaerne* (Gustavsson 1971). Det finns inga neutrer med omljud i pluralis.

Skriftspråket indelar substantiven i realgenus och neutrum, medan Edamålen har bevarat den fornsvenska indelningen i tre genus hos substantiv. Den största skillnaden ligger i pluralformerna hos substantiven. Ändelsen i obest.pl. är alltid -er hos maskuliner och femininer och best.pluralis slutar på -ane eller -ene. Kännetecknande för den feminina böjningen är ändelsen -a i best.sg. Neutrer som slutar på vokal har i regel en form i alla species utom best.pl. som har en annan form. Neutrala substantiv som slutar på konsonant får annars samma deklination men tillägg -e i best.sg. Ändelsen i best.pl. är vanligen -a hos neutrala substantiv. Substantivdeklinationen i Arvika, Brunskog, Eda och Mangskog är stort sett lika, men det finns skillnader speciellt i pluralböjningen. Genom en noggrannare undersökning skulle man säkert hitta flera skillnader mellan socknarna och genusväxling mellan substantiven. Det som gör det svårt att undersöka böjningsformer i dialekter i olika socknar är att dialekterna påverkas varandra, påverkas av skriftspråket och ständigt förändras. Somliga former försvinner och går över till skriftspråkliga former

eller former från andra dialekter. T.ex. Gustavsson (1971) påpekade att Arvikamålet på landsbygden tar efter talet i staden vilket i och för sig har tagit efter former från sydliga dialekter i landskapet, t.ex. best.pl. på -era. Också andra förändringar äger rum; deklinationerna tar efter andra mönster: t.ex. best.pl.- ändelsen -ene är sällsyntare än -ane. Man använder -ene hos både maskuliner och femininer i Eda, hos femininer i Arvika, men -ane i maskuliner i Arvika och i övriga socknar -ane i både maskulinum och femininum. Utvecklingen kanske kommer att generalisera -ane till en ändelse som används så småningom för maskuliner och femininer i alla socknarna. Sydliga former t.ex. best.pl. på -era håller också på att få ett fastare grepp, utvecklingen kan hellre gynna dem.

4.6 Norska drag

Det norska böjningssystemet liknar mycket det i Edamålen. Både bokmål och nynorska har tre genus. Genusindelningen i Edamålen liknar den norska, men det finns några avvikelser. Vacklan mellan olika genus vid vissa ord är vanligt även mellan dialekterna inom samma språk. Också böjningsmönstren i Edamålens substantiv liknar de norska. Vissa östnorska mål har också bevarat den forna kasusböjningen; detta är inte fallet med Edamålen och inte heller de norska skriftspråken.

De obestämda artiklarna som är *en* för maskulinum, *e* för femininum och *ett* för neutrum i Edamålen, har liknande former i de norska skriftspråken. I bokmål har man *en*, *ei* och *et* och i nynorska *ein*, *ei* och *eit*. De obestämda artiklarna i Edasocken är samma som i nynorskan. Norska dialekter uppvisar varierande former av artiklarna, t.ex. femininum har flera former: *ei*, *e*, *i* och *a*. Också i neutrum har många östnorska dialekter mistat konsonanten och är *e*, *i* eller *a*. I talspråket på 1700-talet använde man formerna *en*, *e* och *et*, (Seip

1958: 24, 25, 35) samma, former som idag finns i Arvika, Brunskog och Mangskog.

Böjningsmönstren för maskulina substantiv i norskt bokmål är vanligen som följer:

en stol, stolen, stoler, stolene 'stol'
 en hare, haren, harer, harene 'hare'
 en sykkel, sykkelen, sykler, syklene 'cyckel'
 en lærer, læreren, lærere, lærerne 'lärare'

I nynorskan träffas en något annorlunda mönster för samma substantiv:

ein stol, stolen, stolar, stolane
 ein hare, haren, harar, harane
 ein sykkel, sykkelen, sykklar, syklane
 ein lærar, læraren, lærarar, lærarane (Farbregd 1985)

Ord som slutar på rotvokalen får andra former. T.ex. *ske, skoen, skor, skorne*. I Edamålen liknar de maskulina böjningsändelserna de norska. Vanligen finns -er i obest. pl. liksom i bokmål i alla socknarna i Edamålsområdet, och -ane i bestämd pluralis som i nynorska i Brunskog och Mangskog. Ändelsen -ene som används i bokmål i best.pl.m. är densamma som i Arvika och Eda. Pluraländelser hos maskuliner i Østfold är -ær- och -æne, medan i Vestfold -ær och -ane (Jahr 1986:18). Under fornnorsk tid hade man på grund av vokalreduktion (-ar, -ir, -ur > -er) obest.pl. ändelse -er för alla könen. Tendensen var tydligast i talspråket i østländska och norr om Oslo. (Skard 1973: 97.) Under medelnorsk tid (1350-1523) fick maskulinum ändelsen -ane i best.pl, t.ex. *hestane* (Skard 1973: 147). Dessa gamla norska, former liknar motsvarande former i Edamålen. Norska dialekter har mera varierande substantivböjning. Hallingdal- och Valdernesmål i östra Norge har förvarat dativ, men det utelämnar jag eftersom Edamålen saknar dativ och den således inte behöver jämföras med norska dativformer.

stav, staven, stava/stave, stavann/stavand 'stave'
 laave, laaven, laava/laave, laavann/laavand 'lada'

Också dialekterna i Solør finns det olika böjningsformer:

stav, staven, staver, stavenn/stavann/stava
laave, laaven, laaver, laavenn/laavann/lava (Aasen 1965:328-329)

Formerna i Hallingdal och Valders avviker betydligt från Edamålens böjning. I Solør finns en liknande böjning, bortsett från best.pl. I mitt material från Östnorge har jag belagt mera liknande böjningsformer hos maskulina substantiv.

skogægarn (n.Å)	best.sg. 'skogsägaren'
mestern (n.B)	best.sg. 'mästaren'
mestera (n.B)	best.pl. 'mästarna'
hantlanner (n.B)	obest.sg. 'hantlangare'

Också Romeriksmålet har en likadan form i en text från 1700-talet: *Skrivern* (Skard 1972:86). Dessa former liknar de maskulina yrkesbenämningar på -are i Edamålen. T.ex. *läkern, feskern* 'fiskaren'. I exemplet från Brandval belagde jag även pluralisformen *mestera*, vilket är mycket lik böjningen i Edamålen. t.ex *läkera, fesker*. Också formen *hantlanner* i obest.sg. är den samma i Brandval som i Edamålen *hantlanner*. Följande substantivformer liknar exempelvis Edamålens motsvarande ord hos maskulinum.

støln (n.H)	best sg. 'stolen'
hunn'n (n.R)	best.sg. 'hunden'
sækken (n.B)	best.sg. 'säcken'
armen (n.B)	best.sg. 'armen'
aftan (n.B)	best.sg. 'afton'
greier (n.B)	obest.pl. 'grejor'
mårån (n.B)	best.sg. 'morgonen'

Stolen och hunden får liknande böjning i Edamålen: best.sg. *stoN* och best.sg. *hun/hunnen*. Också *sækken*, *armen* och *aftan* är maskulina i Brandval som i Edamålen och böjs på samma sätt. Formen *greier* har den för Edamålen

vanliga ändelsen -er i obestämd pluralis. Best.sg. morgonen *mårån* motsvaras av *mÖran* i Edamålen.

Böjningen av hos feminina substantiv liknar i Edamålen den i norskan. Samma mönster gäller både i bokmål och nynorska.

ei seng, senga, senger, sengene 'säng'
 ei evne, evna, evner, evnene 'förmåga'
 ei aksel, aksla, aksler, akslene 'axla'
 ei natt, natta, netter, nettene 'natt'
 ei tå, tåa, tær, tærne 'tå' (Farbregd 1985)

Böjningsformerna hos norska feminina substantiv liknar betydligt den i Edamålen. Formen best.sg. *senga* och obest.pl. *senger* liknar Edamålsformerna. Bestämd pluralform är densamma som i Arvika och Eda, men avviker något från formerna i Brunskog och Mangskog vilka vanligen är -ane. I norskan har i de feminina substantivens slutartikel i best.sg. samma utveckling ägt rum som i svenskan. Trycksvagt n har fallit i best.sg. hos femininer på ursprungligen -en, -in, -an och blivit -a. Samma utveckling har ägt rum i alla norska dialekter utom Selbumålet. Femininerna får följande form i dialekterna i best.sg. exempelvis sol: *sole*, *solæ* och *sola*. En snarlik böjning påträffas i östnorska mål som Hallingdal och Valdres:

vise, visa, visu/viso, visunn/visudn 'visa'

I Solørdialekterna har även obest.pl. samma ändelse som i Edamålen:

vise, visa, viser, visen (Aasen 1965: 328-329)

Också i mitt material belagde jag likadana former som i Edamålen:

ei tjæring (n.R)	obest.sg. 'en kärring'
ei sjive (n.R)	obest.sg. 'en skiva'
rompe (n.R)	obest.sg. 'rumpa'
natta (n.R)	best.sg. 'natten'
tjæringa (n.R)	best.sg. 'kärningen'

stua (n.R)	best.sg. 'stugan'
stugua (n.Å)	best.sg. 'stugan'
vægga (n.Å)	best.sg. 'väggen'
væLa (n.B)	best.sg. 'världen'
döra (n.B)	best.sg. 'dörren'
dörrar (n.B)	obest.pl. 'dörrar'
prinsesa (n.B)	best.sg. 'prinsessan'
mennisje (n.B)	obest.sg. 'människa'
mennisjer (n.B)	obest.pl. 'människor'

Dialekterna varierar mycket i fråga om böjning och genus. T.ex. *vægga* i Åsnes finnskog liknar motsvarande ord, best.sg. *vegga*, i Edamålet med feminint genus och samma böjning, medan Romerike har genus maskulinum och en annan böjning: *veggen*. Detsamma gäller böjningen av ordet kärring. I Romerike böjs det på samma sätt som i Edamålen med slutartikel -a i best.sg. men i Åsnes får den best.sg. form *tjæringen*.

De östnorska böjningsmönstren liknar mycket Edamålens. I materialet finns inte många pluralformer, men singularböjningen visar stor likhet och dessutom uppvisar de norska skriftspråken många liknande drag. Formerna i obestämd pluralis har en ändelse -er liksom Edamålen även hos femininer. Obest.sg. former som *ei sjive*, *ei kæring*, *rompe*, är nästan lika i Edamålen där det heter *e kærge*, *e sjive* och *rompe*; det står ofta ett e som kännetecken för obest.sg. femininum både i östnorska dialekter och Edamålen. Också formerna i best.sg. är desamma; *stua/stugua* motsvaras av *stÖga*, *natta* heter *natta* och *prinsesa* heter *prinsäsa* i Em. Det dialektala ordet för värld i best.sg. är nästan det samma i Brandval och Edamålen: *vaLa*. Böjningen för ordet dörr avviker från Edamålens böjning i pluralis. Obest.pl. *dörrar* motsvaras i Edamålen av *dörer*. Best.sg. *döra* är den samma i Em: *dÖra/dÖrra*. Ordet människa böjs på samma sätt i Edamålen som i Brandval i både singularis och pluralis: *männiSe*, *männiSer*.

Neutrala substantiv i norskan har liksom femininerna blivit påverkade under medelnorsk tid av konsonantbortfall t.ex. **husit** (a-stam) blev *huse*. Bokmål och speciellt nynorska böjer substantiven på ett liknande sätt som Edamålen.

bokmål

et hus, huset, hus, husa/husene 'hus'
 et eple, eple, epler, eplene 'äpple'
 et kontor, kontoret, kontor, kontora 'kontor'
 et tre, treet, trær, trærne 'trä'

nynorska

eit hus, huset, hus, husa
 eit eple, eple, eple, epla
 eit kontor, kontoret, kontor, kontora
 eit tre, treet, tre, trea (Farbregd 1985)

Böjningen i bokmål skiljer sig något från Edamålen. T.ex äpple böjs i obest.pl. *epler*, medan *eple* i nynorska och *äppLe* i Edamålen. I Edamålen böjer man ordet: *ett äppLe, äppLe, äppLe, äppLa*, vilket liknar böjningen i nynorskan. Också andra aktuella substantiv böjs på samma sätt i Edamålen som i nynorskan: *ett hus, huse, hus, husa; ett kontor, kontore, kontor, kontora och ett tre, tree, tre, trea*.

I östnorska dialekter som i Hallingdal och Valdres böjs neutrerna på så gott som liknande sätt.

hus, huse, hus, huse 'hus'

I Solør böjs det på alldeles samma sätt som i Edamålen:

hus, huse, hus, husa

I mitt material har jag belagt mönster som liknar varandra i dialekterna i Östnorge och Edamålen:

biggarstælla (n.Å)	best.pl. 'ett ställe man tigger på'
kånnerike (n.B)	best.sg. 'kungarike'
kånneriker (n.B)	obest.pl. 'kungarike'
foLke (n.B)	best.sg. 'folket'
ansekte (n.B)	best.sg. 'ansiktet'

I Edamålen böjs t.ex. ställe på följande sätt: *ställe, ställe, ställe, ställa*. Här har best.pl. samma form i Åsnes. Formerna best.sg som *foLke* och *ansekte* är desamma i Edamålen. Däremot har kungarike en skiljaktig form i obest.pl.: *-riker*. Edamålen böjer substantivet *ett rike, rike, rike, rika*.

Substantivböjningen i de norska skriftspråken och de norska dialekterna liknar i stort sett substantivböjningen i de värmländska Edamålen. Det finns ändå ganska många avvikande böjningsmönster som har uppstått på grund av olika genus, kasusböjning eller av annan utveckling. De norska dialekterna varierar ibland ganska mycket i böjningsmönster och genus. Jag har inte tagit upp alla fall i denna avhandling eftersom det inte har varit avsikten, utan möjligen tagit upp några exempel. Det som är mest intressant är att substantiv böjningen i Edamålen liknar mer det skriftspråkliga norska än det skriftspråkliga svenska systemet. Också i andra sammanhang har de västliga dragen trätt starkt fram.

5. SAMMANFATTNING

I denna avhandling har jag böjningen av undersökt pronomen och substantiv i de värmländska Edamålen. Det visat sig att Edamålen har mycket gemensamt med östnorska mål och de norska skriftspråken. Detta är naturligt då Värmland är ett gränslandskap vid norska gränsen och har under historiens förlopp haft livliga kontakter med Norge.

Edamålen har bevarat flera gamla språkliga företeelser. I både pronomenen och substantivböjningen påträffades gamla drag som avviker från skriftspråkets och kan spåras i språkhistorien. Sådana är t.ex. tregenussystemet och gamla ord som härstammar ända från fornsvenskan. Likadana företeelser finns även i östnorska mål och i de norska skriftspråken. Likheter finns förutom i pronomenen och substantiven även i fråga om vokalväxling, fonem, adjektiv och verbböjning. Också i ordförrådet påträffas likheter.

Dialektundersökningar lämnar viktig information om den naturliga språkutvecklingen i talspråken och kännedom om besläktade språk, såsom t.ex. denna avhandling gör om likheterna mellan västvärmländska och östnorska mål. Som språken allmänt förändras även dialekterna alltjämt. Nuförtiden sker detta allt lättare då kontakterna är livliga och avstånden kortare än förr och språket påverkas alltmer av medierna. Dialekterna tar emot drag från andra dialekter och nuförtiden alltmer från skriftspråket.

Värmlandsmålen är en outsinlig källa för studiet av intressanta språkutvecklingar och kontakter med andra språk som norska, finska och övriga svenska dialekter. Under detta arbete har jag ständigt mött nya frågor och intresset har växt medan jag har sökt efter svaren. Även om dialekterna håller på att förändras är det aldrig för sent att börja med en ny undersökning.

LITTERATUR

Primärmaterial:

Transkriberade texter från Brunskog, Eda och Mangskog samt ett ljudband från Brunskog från Dialekt-och folkminnesarkiver i Uppsala och transkriberade texter från Brandval, Romerike och Åsnes Finnskog från Norsk Målførearkiv i Oslo.

Aasen, Ivar 1985 (1899). *Prøver av landsmålet i Noreg*. Vestanbok forlag.

Engström, Åke 1937. *Eda-mål. Analys av en grammofoninspelning med transkription, översättning, kommentar jämte notiser till ljud och formlära*.

Gustavsson, Aina 1971. *Substantiv i Arvika-målet och deras deklinationer*.

Sekundärmaterial:

Aasen, Ivar 1965. *Norsk grammatik*. Universitetsforlaget, Kristiansand.

Andersson, Lars-Gunnar. 1985. *Fult språk*. Carlssons, Stockholm.

Bandle, Oskar 1982. *Sociolingvistiska strukturer i de nordiska språken*. I: *Talspråksforskning i Norden*. Mats Thelander (red.). Studentlitteratur, Lund.

Beito, Olav T. 1970. *Nynorsk grammatik*. Lyd - och ordläre. Det norske samlaget, Oslo.

Bergman, Gösta 1972. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Prisma, Stockholm.

Bergfors, Erik Olof 1982. *Dialektinsamling*. I: *Talspråksforskning i Norden*. Mats Thelander (red.). Studentlitteratur, Lund.

Broberg, Richard 1960. *Värmland- ett språk- och kulturgeografiskt gränsområde*. Nationen och Hembygden, Uppsala.

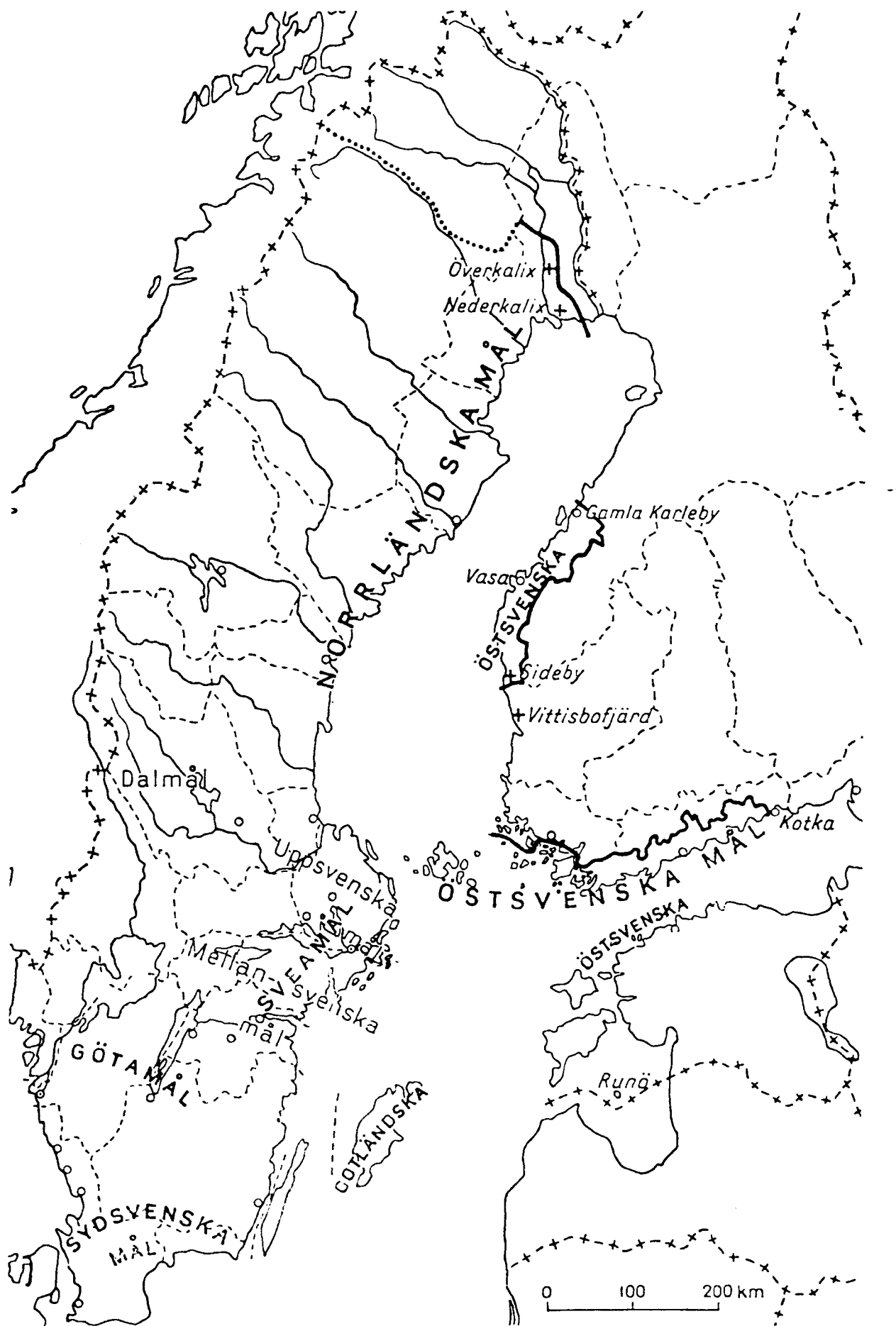
Broberg, Richard 1972. *Språk-och kulturgränser i Värmland*. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* B. 67. P.A. Nordstedt & Söner, Stockholm.

Erixon, S. 1933. *Hur Norge och Sverige mötas*. Stockholm.

- Farbregd, Turid 1985. (1978) *Suomi-norja- suomi taskusanakirja. Ordbok finsk-norsk-finsk*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- Haugen, E. 1966. *Dialect, Language, Nation*. I: Sociolinguistics. J.B. Pride och Janet Holmes (red.). Penguin Books, Harmondsworth, Great Britain.
- Hellquist, Elof. 1966. *Svensk etymologisk ordbok*. Gleerups, Lund.
- Hirvonen, Ilkka 1996. *Kontruktionstyperna den gamle man, den gamle mannen och gamle mannen i fornsvenskan i: Studier i nordisk filologi*. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland, genom Lars Hulden. Helsingfors.
- Jahr, Ernst Håkon 1986. "Ha det på tunga". Kort innføring i norske dialekter. Novus Forlag, Oslo.
- Kallstenius, Gottfrid 1927. *Översikt av Värmlands svenska dialekter*. P.A. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Kallstenius, Gottfrid 1941. *Värmlands allmogedialekter, i: Hembygdsböckerna Värmland*. Utgiven av Jalmar Furuskog. J.A. Lindblads förlag, Uppsala.
- Knudsen, Trygve 1967b. *Pronomener*. Oslo-Bergen.
- Lie, Svein 1990. *Inre Østlanne i Store Dialektboka*. Oslo.
- Lindahl, Karl F. 1982. *Brunskogsfinnarna*. Press' Förlag, Karlstad.
- Loman, Bengt 1988. *De svenska dialekternas uppkomst. i: Den svenska historien 2*. Henning Stålhane (red). Bonniers, Stockholm.
- Noreen, Adolf 1904. *Altschwedische Grammatik*. Halle.
- Noreen, Adolf 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. 2.Aufl. Halle (Saale)
- Pamp, Bengt 1971. *Svensk språk-och stilhistoria*. Gleerups, Lund.
- Pamp, Bengt 1978. *Svenska dialekter*. Natur och Kultur, Lund.
- von Schoultz, Gösta 1984. *Värmländsk historia*. P.A. Norstedt&Soner förlag, Stockholm.

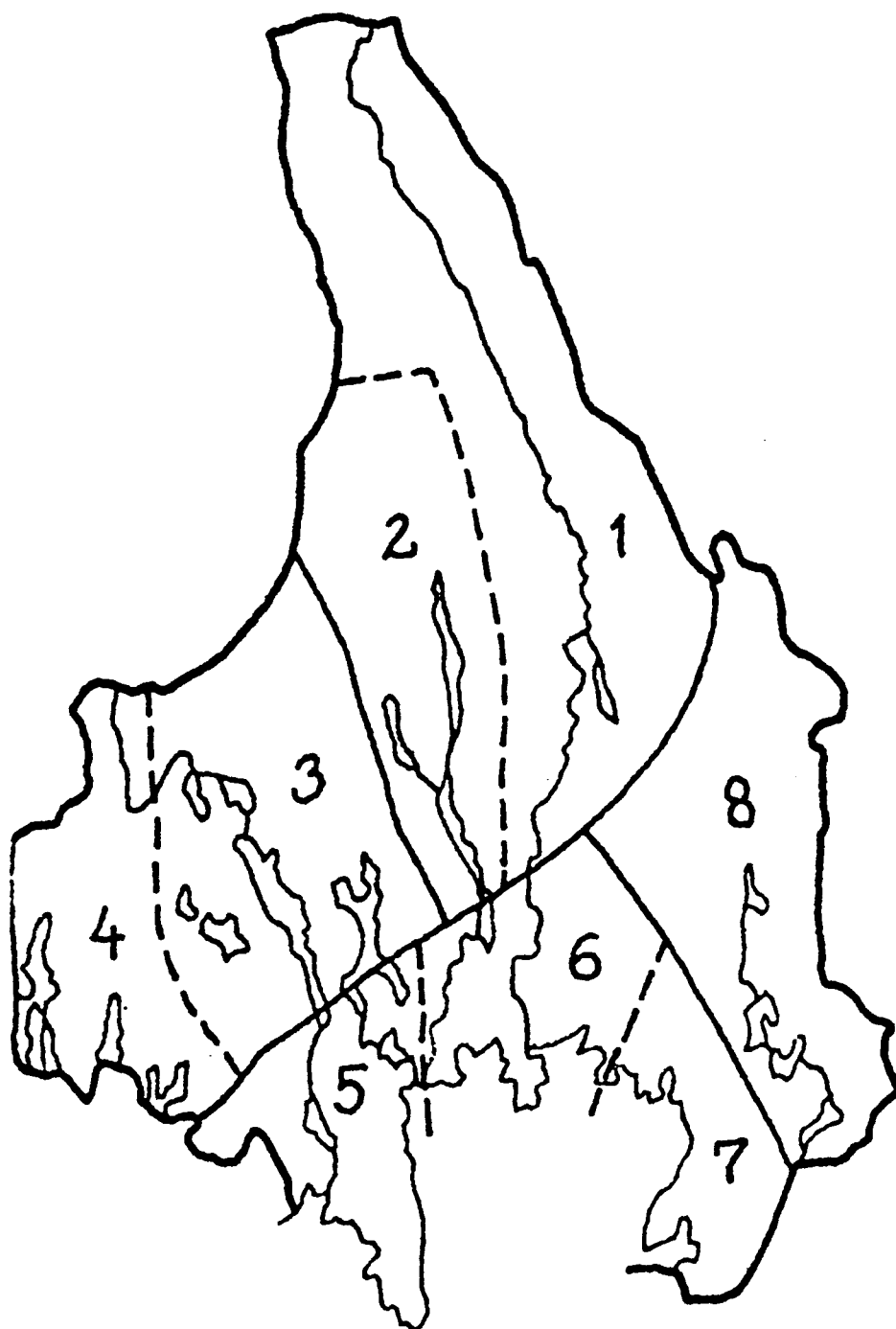
- Seip, Didrik Arup 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Forlagt av H. Aschenhoug & Co, Oslo.
- Seip, Didrik Arup 1958. *Aktuelle spørsmål i norsk språkutvikling*. J.W. Cappelens forlag, Oslo.
- Sigurd, Bengt 1970 (1967) *Språkstruktur*. W&W, Halmstad.
- Skard, Vemund 1967. *Norsk språkhistorie. Bind I. Til 1523*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skard, Vemund 1972. *Norsk språkhistorie. Bind II. 1523-1814*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Thors, Carl-Eric 1970. *Svenskan förr och nu*. Söderströms, Borgå.
- Wardaugh, Ronald 1986. *An Introduction to Sociolinguistics*. Page Bros, Great Britain.
- Wennström, Torsten 1941. *Svenska språkets historia*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Wessén, Elias 1958. *Svensk språkhistoria II. Ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Wessén, Elias 1960. *Våra folksmål*. Fritzes, Malmö.
- Wessén, Elias 1962. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Wessén, Elias 1965. *De nordiska språken*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

De svenska dialektgrupperna.

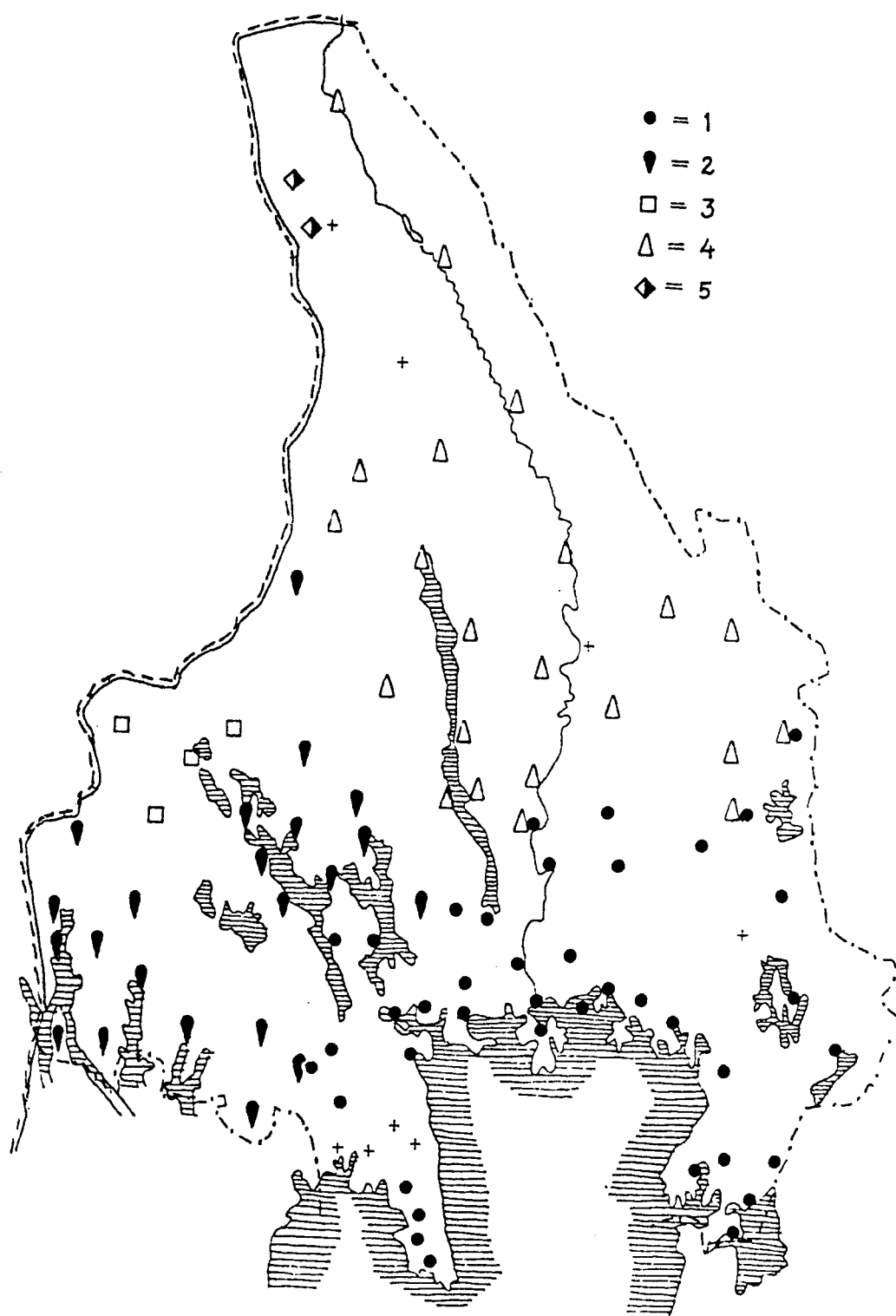
Förslag till indelning av Värmlands dialekter

1-2. Nordvärmländska mål: 1. Älvdalsmål. 2. Fryksdalsmål; 3-4. Västvärmländska mål: 3. Glafsfordsmål. 4. Nordmarksmål; 5-7. Sydvärmländska mål: 5. Västliga mål, 6. Centrala mål, 7. Östliga mål; 8. Bergslagsmål.

Best. plur. av maskulina substantiv: vägarna, hästarna, stolparna

1. *väger*, *häster*, *stolper*
2. *vägane*, *hästane*, *stolpane* m. fl.
3. *vägene*, *hästene*, *stolpene*
4. *vägá:n* ~ *vägánn* ~ *vägan* osv.
hästä:n ~ *hästänn* ~ *hästan* osv.
stolpá:n ~ *stolpánn* ~ *stolpan* osv.
5. *väga*, *hästa*, *stolpa*

TRANSKRIPTION OCH ÖVERSÄTTNING

1 B: va ræ no vis ti pa ärs sam de skule
Var det någon vis tid på året som de skulle

2 slæpa út krötora?
släppa ut kreaturen?

3 O: ja da ja dr at bra tidet fostas!
ja, det gjorde de allt bra tidigt förtis.

4 <B: hm.> da va allt sadära i slutet pa
Det var allt så där i slutet ja

5 maj. | <B: jaha.> a en del da kona at
maj. < jaha.> Och en del, det kunde allt

6 vara i mitten pa maj og | <B: hm.> ja da
vara i mitten på maj också. ja det

7 va bäst om de kam ot skogen sa fört
var bäst om de kom till skogen så fört

1 fö_dra — de ät at i skögen da — (B: hm.)²
för då — de ät allt i skogen, det —

2 så de réd-sa brá.
så de redde sig bra.

3 P : de va väl bra skräms da på vår nu, br
De var väl bra magra då på våren när de

4 skräpte ut dem?
släppte ut dem?

5 O : mja | da va mla så färlig-h | da ja
Nja, det var inte så färligt, det ja

6 míns | a säna de—no, br kam hém om
minns. Och sedan, de—när de kom hem om

7 kvälans krötra da — va dén tía så
kvälarna, creaturen, då — vid dén tiden så

1 såda de på trää // peluisker a vikor a
sädde de på trädan, pelusker och vicker och

2 takodära so krötora fäk // 2 — te
sådant där så kreaturen fick, i — till

3 jälpon te ræta de-h <B: hm> tög a
hjälp till detta de tog i

4 skögen so ra va vga sön am dom |
skogen, så det gick ingen nöd på dem.

5 <B: hm> de va so —
De var så —

6 P : tög de no löv ?
Tög de (några) löv ?

7 O : jaa da jöd-en s-en hade ot sönar ra.
jaa, det gjorde man så man hade till fären då.